

Було розроблено за підтримки проекту Ради Європи «Захист свободи слова та свободи медіа в Україні – II Фаза» (SFEM-UA), який реалізовується Департаментом Ради Європи зі співпраці у сфері свободи слова у межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки.

Рекомендації для медіа щодо запобігання мові ненависті та дискримінації

Передмова

31 березня 2023 року набув чинності Закон України «Про медіа», ухвалений 13 грудня 2022 року. Відповідно до його положень, національний регулятор разом з органами спільного регулювання розробляє та затверджує критерії для визначення інформації, поширення якої підлягає обмеженням. Зокрема, це стосується висловлювань, що розпалюють ненависть, поширюють мову ворожнечі чи жорстокості. Відповідно до пункту 2) частини 1 статті 36 Закону України «Про медіа»: *«На території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео забороняється поширювати висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності»*.

Міжнародне право не містить єдиного визначення терміну «мова ворожнечі». Це поняття залежить від територіальних, культурних, мовних та історичних особливостей, а також цільової аудиторії. Однак універсальний характер цього терміну забезпечується категоріями, що захищаються міжнародними стандартами. Українське законодавство також не має чіткого визначення «мови ворожнечі», але всі відповідні міжнародні норми, що збігаються із переліком захищених категорій у Законі «Про медіа», пропонується розглядати як тотожні терміну «висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість».

Закон запроваджує державне регулювання медіа на законодавчому рівні за участю громадськості, включаючи ліцензіатів, реєстрантів Національної ради, громадських об'єднань та спілок. Це важливий крок до розвитку демократії в Україні та забезпечення свободи слова. Спільне регулювання у сфері медіа поєднує функції державного нагляду та галузевого саморегулювання, завдяки чому суб'єкти у сфері медіа будуть залучені до розробки вимог до змісту інформації, а цензура та зловживання свободою слова будуть запобігатися. Метою такого регулювання є створення кодексів (правил) щодо інформації, на яку поширюються законодавчі обмеження щодо змісту інформації. Суб'єкти у сфері медіа добровільно беруть на себе зобов'язання дотримуватися цих правил, а регулятор визнає їх достатніми для захисту суспільних інтересів.

Рекомендації мають забезпечити обґрунтовану підтримку Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення та іншим державним органам, які займаються виявленням і протидією мові ворожнечі. Це стосується не лише аудіовізуальних, онлайн- та друкованих медіа, платформ спільного доступу до відео, а також діяльності інших державних структур у межах їхніх повноважень. Для ефективного виконання наглядових функцій співробітникам Національної ради необхідно підвищувати обізнаність щодо критеріїв визначення мови ворожнечі та вдосконалення професійних навичок.

Усвідомлюючи свою роль у запобіганні мові ворожнечі, Національна рада ініціювала роботу експертних груп з розробки критеріїв визначення інформації до такої, що розпалює ненависть, ворожнечу і жорстокість до окремих осіб чи груп, зокрема етнічних спільнот (євреїв, ромів, кримських татар) та груп, які потребують захисту від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (СОГІ). Результати цих обговорень лягли в основу цих Рекомендацій.

Тематичні заходи за участю організацій громадянського суспільства проводилися з березня по травень 2023 року: 15 організацій, включаючи 11 єврейських, обговорювали антисемітизм у медіа, 17 організацій, включаючи 9 ромських, говорили про антиромські настрої, 23 організації, включаючи 16 ЛГБТІК+, говорили про упередження за ознаками СОГІ, а 32 організації, включаючи 10 кримськотатарських, зосередилися на упередженнях щодо кримських татар. У червні 2023 питання ісламофобії розглядалися за участю 14 мусульманських організацій та Офісу Омбудсмана України. Особливу увагу Національна рада приділила особливу увагу питанням, пов'язаним з наслідками російської агресії, зокрема стосовно людей з інвалідністю та ветеранів війни, що детально описано в окремих розділах Рекомендацій.

Однією з ключових проблем в українському та європейському інформаційному просторі є зв'язок між мовою ворожнечі, російською пропагандою та дезінформацією. Під час війни дезінформація навмисно використовується для розпалення ворожнечі, дискредитації органів державної влади і медіа, послаблення соціальної згуртованості та виправдання агресії, що перетворює боротьбу з мовою ворожнечі на питання національної безпеки.

Метою цих Рекомендацій є запобігання проявам мови ворожнечі, підтримка діяльності Національної ради щодо захисту громадянських прав та державних інтересів, а також розробка методології моніторингу найпоширеніших форм мови ворожнечі (національної, релігійної, расової, за ознаками СОГІ, належності до соціальної групи, проти людей з інвалідністю тощо). Вони також можуть бути використані в освітніх цілях, для проведення заходів медіаграмотності та організації навчання працівників Національної ради, які відповідають за моніторинг медіа.

Національна рада вважає, що ці Рекомендації стануть інструментом:

1. для запобігання різним формам мови ворожнечі та ксенофобії у медіа;

2. для боротьби з поширенням ворожнечі проти етнічних спільнот та окремих осіб, які належать до захищених категорій;

3. для підтримки саморегулювання та самомоніторингу з боку медіа в Україні.

Водночас, Рекомендації можуть бути формою «м'якого права», пропонуючи методологію офіційного моніторингу медіа та вжиття заходів реагування на прояви мови ворожнечі. Вони допоможуть розробити внутрішні механізми боротьби з мовою ворожнечі та іншими пов'язаними аспектами, зокрема, питаннями поширення дискримінаційних висловлювань в українському інформаційному просторі.

Медіа відіграють ключову роль у боротьбі з мовою ворожнечі та просуванні рівності, різноманітності та недискримінації. Вони також повинні захищати журналістів, які перетворюються на легку мішень для ворожнечі, насильства та жорстокості в кризових ситуаціях. Освітня та інформаційно-просвітницька робота має бути пріоритетом для подолання негативних стереотипів, упереджень та дискримінації, які є основою для поширення мови ворожнечі.

Зміст:

Передмова

I. Терміни та визначення.

II. Приклади термінологічного визначення мови ворожнечі в міжнародному праві.

III. Форми та механізми реалізації мови ворожнечі

IV. Верифікація мови ворожнечі:

- 1) зміст та формальні ознаки мови ворожнечі незалежно від її юридичного визначення;
- 2) висловлювання, які можуть мати зовнішні ознаки мови ворожнечі, але повинні бути відокремлені від мови ворожнечі за умови, що немає зв'язку із захищеними категоріями;
- 3) верифікація адресату (об'єкту) мови ворожнечі. Проблема верифікації адресату (об'єкту) мови ворожнечі;
- 4) лексичні маркери мови ворожнечі (типологія лексичних маркерів мови ворожнечі);
- 5) наративні маркери мови ворожнечі (загальні та спеціальні);
- 6) спеціальні наративи, що застосовуються до однієї або кількох захищених категорій.
 - 6.1) Антисемітизм (юдеофобія)
 - 6.2) Ромофобія (антиромські настрої)
 - 6.3) Гомофобія
 - 6.4) Ісламофобія
 - 6.5) Інвалідність
 - 6.6) Кримськотатарська фобія
 - 6.7) Українофобія (антиукраїнські настрої)

V. Особливо тяжкі форми мови ворожнечі.

VI. Структура аналізу мови ворожнечі. Рабатський пороговий тест. Фактори Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

I. Терміни та визначення

Висловлювання – це мова (у контексті цього документа термін «висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість» є синонімом до «мови ворожнечі») та публікації у будь-якій формі, включаючи онлайн-публікації, а також їх поширення або зберігання. Висловлювання можуть бути написаними або усними, а також іншими проявами, такими як зображення, знаки, символи, картини, музика, п'єси чи відео. Вони також включають певні види поведінки, наприклад, жести для передачі ідей, повідомлень чи думок.

Ненависть означає ментальний стан, що характеризується інтенсивними та ірраціональними емоціями презирства, неприязні та ворожнечі до певної групи чи особи.

Ворожнеча означає прояв ненависті, що виходить за межі суто ментального стану.

Розпалення ворожнечі (підбурювання ворожнечі, мова ворожнечі) охоплює всі форми вираження, які поширюють, підбурюють, пропагують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, засновані на нетерпимості, включаючи нетерпимість, що виражається через агресивний націоналізм чи етноцентризм, дискримінацію та ворожнечу щодо меншин, мігрантів або осіб з іммігрантським походженням.

Етнічне походження означає поняття, яке визначає приналежність до певної етнічної групи та відображає спільну історію, культуру, мову, релігію та інші особливості, які об'єднують людей в окрему спільноту.

Соціальне походження – це характеристика, яка відображає зв'язок індивіда з певною соціальною групою (наприклад, клас, каста, спадкова професія), пов'язана з народженням або вихованням особи, її соціально-економічним статусом у суспільстві (дохід, освіта) та територією походження (наприклад, походження з сільської місцевості, окупованих територій тощо).

Громадянство означає юридично визначений стабільний та просторово необмежений правовий зв'язок між особою та державою, який визначає їхні права й обов'язки.

Національність означає поняття, яке пов'язує людину з певною нацією, народом або державою. Це своєрідний «етнічний паспорт», який вказує на походження, культурні корені та історичну спадщину. Це поняття ширше, ніж «громадянство», і пов'язане з культурною ідентичністю, мовою, традиціями та історією.

Раса це соціально сконструйована категорія, що ґрунтується на історично сформованих фізичних характеристиках, таких як колір шкіри, волосся, очей, форма носа та губ, пропорції тіла тощо.

Релігія – система вірувань, яка охоплює уявлення про божественне, священне чи духовне, а також пов'язані з цим ритуали, обряди та моральні норми.

Вік – тривалість часу від народження людини до певного моменту, виражена в роках, місяцях чи днях.

Стать – біологічний статус людини.

Сексуальна орієнтація – невід'ємна частина ідентичності кожної людини, яка виражається у здатності відчувати емоційний, чуттєвий і сексуальний потяг і мати інтимні та сексуальні стосунки з особами іншої статі, тієї ж статі чи різних статей, або ні з ким (асексуальність).

Гендерна ідентичність означає глибоке сприйняття людиною своєї гендерної ідентичності, яке не обов'язково збігається з біологічною статтю. Вона включає індивідуальне сприйняття свого тіла (зокрема, добровільні зміни зовнішності або фізіологічних характеристик медичними, хірургічними чи іншими засобами), а також інші прояви, такі як одяг, мова та поведінка.

Інвалідність:

а) Згідно з статтею 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» інвалідність – міра втрати здоров'я людини, що зумовлена стійким розладом функцій організму, який призводить до обмеження життєдіяльності, потреби в соціальному захисті та реабілітації.

б) Відповідно до Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю – це результат взаємодії між порушеннями та бар'єрами, що перешкоджають повноцінній та ефективній участі в суспільстві нарівні з іншими.

с) У Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) розглядає інвалідність з урахуванням соціальних аспектів, а не лише як медичну чи біологічну дисфункцію. ВООЗ визначає:

- порушення - будь-яка втрата або аномалія психологічної, фізіологічної функції або анатомічної структури чи функції тіла (наприклад, параліч або втрата зору);
- інвалідність – будь-яке обмеження або відсутність здатності (внаслідок порушення) виконувати діяльність таким чином або в межах, що вважаються нормальними для людини.

II. Приклади термінологічного визначення «мови ворожнечі» в міжнародному праві.

Міжнародне право не містить єдиного визначення мови ворожнечі, оскільки це поняття охоплює інтенсивні емоційні прояви та вимагає врахування територіальних, культурних, мовних та історичних особливостей і характеристик цільової аудиторії. Водночас універсальний характер поняття забезпечується переліком категорій, захищених від мови ворожнечі, які збігаються з тими, що визначені в Законі України «Про медіа»: етнічне чи соціальне походження, громадянство, національність, раса, релігія та вірування, вік, стать, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, інвалідність. Нижче наведено приклади термінологічних визначень із ключових міжнародних документів і практик.

Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права (стаття 20)

«Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом»

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи № 97(20) про «мову ворожнечі»

«Під терміном «мова ворожнечі» слід розуміти всі форми висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів. У цьому сенсі поняття «мова ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або якоїсь визначеної групи осіб»

Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації (рекомендація № 35 «Боротьба з ненависницькими висловлюваннями расистського спрямування» 26 вересня 2013 року)

«Мова ворожнечі є формою спрямованою на оточуючих мови, яка заперечує головні принципи людської гідності та рівності, спрямована на приниження окремих осіб або групи населення в очах суспільства»

Міжнародна громадська організація «ARTICLE 19»

«Мова ворожнечі - це будь-яке вираження дискримінаційної за своїм характером ненависті до людей», «Ненависть є проявом психологічного стану або думки і

через це відрізняється від будь-якого прояву дії», «Мова – будь-яке вираження, яке передає думки чи ідеї – донесення внутрішньої думки до зовнішньої аудиторії. Може мати багато форм (письмову, невербальну, образотворчу або художню), і може бути розповсюджене за допомогою будь-яких засобів, включно з Інтернет, печатні ЗМІ, радіо та телебачення)»

Європейський суд з прав людини (Gunduz v. Turkey, № 35071/97 (2004))

«До мови ворожнечі «відносяться всі форми вираження, які розповсюджують, заохочують, збуджують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, які ґрунтуються на нетерпимості, включно з нетерпимістю, яка виражається в агресивному націоналізмі або етноцентризмі, дискримінації і ворожнечі по відношенню до меншин, мігрантів та людей іноземного походження»

Youtube Community Guidelines. Hate speech:

«Контент, який заохочує насилля або ненависть проти окремих осіб або груп на ґрунті визначених ознак, таких як раса або етнічне походження, релігія, інвалідність, стать, вік, ветеранський статус або сексуальна орієнтація/гендерна ідентичність»

МЕТА. Ненависницька поведінка

«Прямі напади на людей, а не на концепції чи інституції, на основі того, що ми називаємо захищеними характеристиками: раса, етнічна приналежність, національне походження, інвалідність, релігійна приналежність, каста, сексуальна орієнтація, стать, гендерна ідентичність та серйозне захворювання»

TikTok. Визначення мови ненависті та поведінки

«Включає напади, погрози, дегуманізацію або приниження особи або групи на основі їхніх захищених ознак. Захищені ознаки означають особисті характеристики, з якими ви або народжуєтесь, або є незмінними, або які можуть завдати серйозної психологічної шкоди, якщо вас змусять їх змінити або на вас напали через них. До них належать раса, етнічна приналежність, національне походження, релігія, плем'я, каста, сексуальна орієнтація, стать, гендер, гендерна ідентичність, серйозні захворювання, інвалідність та імміграційний статус»

Кодекс мовлення OFCOM

«Мова ворожнечі - всі форми вираження, які поширюють, розпалюють, пропагують або виправдовують ненависть на основі нетерпимості за ознаками втрати працездатності, етнічної приналежності, статі, гендерної приналежності, національності, раси, релігії чи сексуальної орієнтації»

Загальнополітична рекомендація ЄКРН №15 щодо боротьби з мовою ворожнечі (прийнята 8 грудня 2015 року)

«Мова ворожнечі означає використання однієї або декількох конкретних форм висловлювань, таких як обстоювання, сприяння або підбурювання до наклепу,

ненависті або паплюження щодо людини чи групи осіб, а також будь-яке переслідування, образу, негативну стереотипізацію, стигматизацію або погроз щодо особи чи осіб – а також будь-яке виправдання всіх цих форм висловлювання, - пов'язані з відкритим переліком особових характеристик або статусів, який охоплює «расу», колір шкіри, мову, релігію або переконання, громадянство або національну чи етнічну належність, а також походження, вік, інвалідність, стать, гендерну ідентичність і сексуальну орієнтацію»

**Рекомендація CM/Rec(2022)16 Комітету Міністрів
державам-членам щодо боротьби з мовою ворожнечі
(прийнята Комітетом міністрів 20 травня 2022 року
на 132-й сесії Комітету міністрів)**

«Мову ворожнечу розуміємо як усі її прояви, які підбурюють, пропагують, поширюють чи виправдовують насильство, ненависть або дискримінацію щодо особи чи групи осіб або паплюжать їх через їхні реальні чи приписані особисті характеристики або статус як-от: «раса», колір шкіри, мова, релігія, національність, національне або етнічне походження, вік, інвалідність, стать, гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація»

III. Форми та механізми реалізації мови ворожнечі

Мова ворожнечі реалізується через різні форми та механізми, що посилюють її вплив на аудиторію та розпалюють ненависть, ворожнечу та дискримінацію. Ці інструменти часто використовуються для виправдання насильства або приниження захищених груп. Основні з них включають:

- **Дегуманізація (знелюднення)** – представлення об'єкта як істоти, що втратила людську гідність і не заслуговує на статус людини. Цей механізм знецінює особу чи групу осіб до рівня тварин, комах чи неживих об'єктів, усуваючи моральні бар'єри для насильства, зникає табу на вбивство собі подібних (наприклад, «укропи», «свинорили»).
- **Демонізація** – представлення об'єкта як втілення зла, позбавлення моральних принципів (наприклад, «злісна солдатня, яка руйнує все на своєму шляху»). Демонізація зазвичай стосується зображення групи або особи як морально корумпованої, небезпечної або злої у світському чи політичному контексті – наприклад, звинувачення когось у знищенні національних цінностей або зраді.
- **Сатанізація** – представлення об'єкта як джерела зла, несправедливості або бездуховності з використанням релігійного контексту, часто через протиставлення «істинних», «справжніх» та «неправильних», «хибних» вірувань, переконань чи ідеологій (наприклад, «сатаністи», «дияволопоклонники»). Основна відмінність сатанізації полягає в тому, що вона має виразно релігійний підтекст, що передбачає духовне зло, єресь або зв'язок із сатанинськими силами – наприклад, представлення ЛГБТК+ людей чи феміністок як агентів диявола.
- **Узагальнення (негативне)** – приписування негативних рис усім представникам групи без винятків (наприклад, «всі українці – бандерівці», «мусульмани – терористи», «жінки – емоційні та нелогічні»).
- **Ототожнення** – прирівнювання об'єкта до публічно визнаного негативного зразка (наприклад, «українацисти», «український неонацизм», «бандерівці»).
- **Упередження ставлення** – антипатія до певних груп, що ґрунтується на негативних стереотипах, коли негативні риси окремої людини, яка належить до будь-якої групи, поширюються на таку узагальнену групу або навпаки (наприклад, «українці – салоїди», «цигани – крадії», «євреї – жадібні до грошей, підлі»).
- **Виправдання** – заперечення або ігнорування негативної поведінки (наприклад, «росія проводить воєнну операцію з метою повернення власних історичних територій»).

- **Прийиження** – напад на здібності, характер чи репутацію особи чи групи осіб через їхню приналежність до певної категорії (наприклад, «українці не здатні на свою власну національну державу»).
- **Дискримінація** – нерівне ставлення до осіб, які належать до захищених категорій, якщо таке ставлення не є об’єктивним та обгрунтованим (наприклад, «всіх українців треба депортувати з території рф»).
- **Обстоювання** – активна підтримка прийиження, ненависті чи паплюження (дифамації) певної групи (наприклад, «російському народові необхідно підтримати воєнні дії в Україні»).
- **Прославляння (глорифікація)** – оцінювання або вшанування дій чи осіб за виконану дію (наприклад, «путін завжди виконує свої обіцянки», «росія ніколи не на кого не нападала»).
- **Підбурювання** – заяви та заклики, які створюють безпосередній ризик дискримінації, ворожнечі або насильства проти осіб, що належать до захищених груп (наприклад, «українцям треба було дослухатись до президента рф, щоб не було війни»). Це передбачає явний намір або реальну загрозу сприяння вчиненню актів насильства, залякування, ворожнечі чи дискримінації, або ризик таких актів внаслідок конкретної мови ворожнечі.
- **Паплюження (дифамація)** – образлива критика особи або групи осіб через їхню належність до захищеної категорії (наприклад, «українці воюють за країну, якої немає»).
- **Тривіалізація** – представлення чогось як неважливого або несуттєвого (наприклад, «українців можна перемогти за три дні»).
- **Стигматизація** – навішування негативного ярлика на особу чи групу осіб (наприклад, «українці – братній народ, а бандерівці – це вороги та нацисти»).
- **Негативна стереотипізація** означає приписування особі чи групі осіб узагальнених негативних характеристик, які поширюються на всіх осіб цієї групи незалежно від конкретних характеристик окремої особи або групи осіб (наприклад, «для українців головне, щоб було сало та галушки»).
- **Маргіналізація** – ізоляція групи, що обмежує її участь у суспільному житті (наприклад, «українці гарно танцюють і співають, але побудувати власну державу вони не зможуть»).
- **Радикалізація** – процес прийняття екстремістських поглядів, несумісних з демократичними цінностями (наприклад, «Україну потрібно спочатку знищити, а потім побудувати нову»).

- **Історичний ревізіонізм** - навмисне спотворення, заперечення або маніпулювання історичними фактами, особливо тими, що стосуються звірств, геноцидів або репресивних режимів, — таким чином, що делегітимізує, маргіналізує або дегуманізує захищені групи.
- **Насмішка / Висміювання** - використання гумору, сатири, мемів або іронічного перебільшення для приниження, приниження або делегітимізації окремих осіб або груп, часто маскуючи упередження під «просто жарт».
- **Культурне стирання** - заперечення або стирання ідентичності, історії, мови або символів нації чи групи, часто для виправдання агресії, асиміляції або маргіналізації.

Вказані механізми часто поєднуються, посилюючи вплив мови ворожнечі та ускладнюючи її верифікацію. Їхнє застосування залежить від контексту, намірів автора та сприйняття аудиторією.

IV. Верифікація мови ворожнечі

Визначені атрибути не можна враховувати як самодостатні ознаки мови ворожнечі, але як додаткові показники, які слід враховувати разом з контекстом, наміром промовця тощо.

1) Змістовні та формальні ознаки мови ворожнечі незалежно від юридичного визначення

Мова ворожнечі має такі основні характеристики:

- Використання форм вираження, з негативним змістом: (лексика, вербальні та невербальні знаки, символи, зображення тощо).
- Використання специфічної лексики, що виражає ірраціональні негативні емоції (ненависть, огида, образа) або раціональні причини негативного ставлення до об'єктів ненависті.
- Ресентиментні висловлювання, які закликають до колективної образи або приниження певної соціальної, національної, культурної групи з метою виправдання агресії до цієї групи, приниження або дискримінації такої групи.
- Підбурення до ненависті не обов'язково вимагає заклику до конкретного акту насильства або іншого злочинного діяння. Напади на окремих осіб або групи осіб шляхом образи, погроз, висміювання, сприяння або підбурювання до дифамації, або дифамації захищених категорій населення можуть бути достатніми для того, щоб вважатися мовою ворожнечі.
- Спрямованість проти окремих осіб або групи осіб на основі їхньої належності до категорій, що охороняються законом.
- Цілеспрямований характер, що дозволяє визначити об'єкт ненависті.
- Публічність поширення, зокрема у медіа, на які поширюється заборона. Публічність поширення інформації означає можливість доступу до цієї інформації для необмеженої кількості осіб. Публічна інформація може поширюватися через медіа, виступи, соціальні мережі, вебсайти тощо. Закриті інформаційні канали, зокрема в соціальних мережах, можуть вважатися публічними в контексті поширення мови ворожнечі, якщо:
 1. Вони мають значну кількість учасників (сотні або тисячі), що наближує їх до публічного простору;
 2. Контент каналу може бути легко поширений за його межами (скріншоти, репости, витоки);
 3. Висловлювання, що поширюються на каналі, мають намір або наслідком розпалювання ворожнечі, ненависті, дискримінації чи насильства;
 4. Вони поширюються у чутливому контексті, такому як вибори чи війна, де їхній вплив посилюється;

5. Канал використовується для організованої діяльності, спрямованої на завдання суспільної шкоди.

- Захист права людини на гідність і репутацію, а також права на рівність, що є основою концепції забороненої мови ворожнечі та обов'язком держави згідно з міжнародним правом та законодавством України.
- Відсутність універсальних атрибутів через необхідність врахування територіальних, культурних, мовних та історичних особливостей і специфічних характеристик цільової аудиторії.
- Необхідність балансування між правом на свободу вираження поглядів та висловлюваннями, які необхідно обмежити або заборонити.

2) Висловлювання, які можуть мати зовнішні ознаки мови ворожнечі, але не є такою, за умови відсутності зв'язку із захищеними категоріями

Деякі висловлювання можуть здаватися мовою ворожнечі через їх негативний підтекст, тональність, але не підпадають під це визначення, якщо вони належать до захищених категорій. До них належать:

- **Наклеп** – поширення завідома неправдивої інформації, яка ганьбить іншу особу.
- **Дезінформація** – навмисно неправдива, провокаційна чи тенденційна інформація, яка подається як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів чи конкурентів.
- **Диффамация релігій чи ідеологій** – репрезентативність релігій чи ідеологій, необґрунтована приналежність до певної етнічної групи чи нації, а також критика релігійних ідей та абстрактних теорій.
- **Критика держави та представників влади** – такі висловлювання не стосуються захищених категорій і не обмежуються свободою слова відповідно до статті 10 Європейської конвенції про права людини.
- **Підбурювання до терористичних актів** – конкретний злочин, що полягає у навмисних та протиправних закликах до громадськості з метою підбурювання до скоєння терористичного акту, якщо така поведінка створює загрозу того, що такий злочин або злочини можуть бути скоєні (Доповідь Спеціального доповідача з питання захисту прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом від 22.12.2010, А/НRC/16/51). Тероризм не завжди має релігійну чи етнічну мотивацію, а безпідставна стигматизація може посилювати конфлікти.
- **Сатира чи об'єктивна журналістика** – висловлювання, що викликають роздратування, біль чи тривогу, але не є мовою ворожнечі, крім випадків безвідповідального використання, невинуватено образливої поведінки, захисту дискримінації, принизливої мови чи обману аудиторії, що може

призвести до підбурювання до ненависті через образи, висміювання чи паплюження груп населення.

3) Верифікація адресата (об'єкта) мови ворожнечі. Проблема верифікації.

Відповідно до статті 36 Закону України «Про медіа» захищеними від мови ворожнечі є такі категорії (перелік є вичерпним, на відміну від дискримінації):

- етнічне та/або соціальне походження;
- громадянство;
- національність;
- раса;
- релігія та вірування;
- стать;
- вік;
- сексуальна орієнтація;
- гендерна ідентичність;
- інвалідність.

Виклики та обмеження:

Визначення мови ворожнечі залежить від здатності розрізняти адресні (цілеспрямовані) та безадресні (нецілеспрямовані) висловлювання. Часто суб'єкти приховують свій намір публічно поширювати негативне ставлення до захищених категорій, уникаючи прямих посилань, використовуючи іронію, сарказм (маскуючи негативне ставлення під гумор), метафори (перенесення ознак одного предмета на інший за схожістю) чи евфемізмів (заміна образливих висловів, м'якішими, але з негативним змістом). Це вимагає поглибленого аналізу. Безадресні (нецілеспрямовані) негативні висловлювання не можуть бути класифіковані як мова ворожнечі, але їх можна розглядати в контексті інших порушень законодавства про медіа.

Приклад:

- Назва народу: Роми.
- Негативний зміст: цигани.
- Евфемізм: кочовий народ.
- Метафора: темні як ніч, вільні як вітер.
- Сарказм – не працюють, але їдять.

4) Лексичні маркери мови ворожнечі

Лексичні маркери – це слова та вирази з негативним зарядом, спрямовані на підсилення упереджень і негативних емоцій (текст, вербальні та невербальні знаки, художні та візуальні образи тощо).

Вони можуть:

- Визначатися не лише намірами автора, а й семантичною природою слова чи висловлювання (лексичним, семантичним значенням фраз, термінів, знаків).

- Використовуватися самостійно за умови адресності або не використовуватися, якщо негативне ставлення виражається за допомогою раціональних аргументів.

- Мати негативну конотацію в конкретному контексті, залежно від обставин використання.

Зазвичай лексичні маркери пов'язані з нейтральними назвами захищених категорій та іншими похідними (наприклад, назвами етнічних чи релігійних груп).

Типологія лексичних маркерів мови ворожнечі. Наведені нижче лексичні маркери є лише потенційними індикаторами мови ворожнечі, а не переконливим доказом. Розглядаючи контекст мови ворожнечі, слід ретельно вивчити намір промовця (не вичерпний перелік):

- **Мізогінічний сексизм** – спрямований проти жінок (*наприклад, «шльондра», «повія»*).
- **Мізандрія** – спрямована проти чоловіків (*наприклад, «мужлан», «всі чоловіки – козли»*).
- **Гомофобія** – мова ворожнечі, спрямована проти людей з гомосексуальною орієнтацією (*наприклад, «педик», «гомик», «представники нетрадиційної сексуальної орієнтації», «жертви гендерної ідеології», «ЛГБТ пропаганда», «діяльність ЛГБТ тісно пов'язана з діяльністю так званого руху Антифа, який у США визнаний терористичним», «Гейропа», «сексуальні менишини», «наступ гермафродитів на мораль» тощо*).
- **Ромофобія** – різновид ксенофобії, гостра форма соціальної антипатії щодо представників ромів (*наприклад, «мерзота ромської національності», «циганота», «циганчата», «циганва», «циганська морда», вживання лексем «циган», «цигани» у негативній конотації*).
- **Расизм** – спрямований проти конкретних рас чи їх окремих представників (*наприклад, «жид», «негр», «всі на одне лице (про китайців)»*).

- **Етнофілізм** – зневажливе, принизливе ставлення до етнічних груп чи націй (наприклад, «латінос», «бусурман», «бульбаи», «чурка», «макаронник»).
- **Ейджизм** – упереджене ставлення до людей молодшого або старшого віку (наприклад, «стара карга», «стариган», «молоко на губах не висохло»).
- **Лукізм** – прояв упередженого ставлення до людей, чия зовнішність відрізняється від сучасних (стереотипних) уявлень про красу (наприклад, «носатий», «цибатий», «урод», «жирний», «жінка без дути, як село без церкви»).
- **Ейблізм** – упереджене ставлення до людей з інвалідністю.

Загальні терміни: «інвалід», «людина з особливими потребами», «людина з обмеженими можливостями», «людина з особливими властивостями», «люди з додатковими потребами», «люди з обмеженими здібностями», «особлива людина», «неповносправна людина», «маломобільна людина», «інклюзивні люди».

Синонімічні формули: «люди з вадами (зору, слуху, опорно-рухового апарату, розумового розвитку, тощо)», «хворий», «каліка», «деформований», «неповноцінний», «розумово неповноцінний», «зайвий», «неповноцінний», «неповносправний», «слабкий», «немічний», «жалюгідний», «залежний», «люди, які відчують фізичні труднощі», «люди з фізичними та розумовими вадами», «жертва (певної хвороби)», «страждаючі на (назва хвороби)», «люди з особливістю», «страждаючі на інвалідність», «людина з вадами / недоліками / дефектами».

- **Ісламофобія** – різновид ксенофобії, який продукує страх, ненависть та упереджене ставлення до мусульман (наприклад, «екстремісти», «фанатики», «ісламісти», «ісламізм», «політичний іслам», «ісламський радикалізм», «ісламська загроза», «ісламське угруповання», «радикальний іслам», «ісламський тероризм», «мусульманські терористи», «чурки», «бусурмани», «мусли», «радикали», «фанатики», «мігранти» тощо).
- **Фобія до кримських татар** – різновид ксенофобії, який продукує ненависть та ворожнечу до кримськотатарського народу (наприклад, «колаборанти», «зрадники», «радикали», «русофоби», «екстремісти», «терористи», «татарські сепаратисти», «п'ята колона в Криму», «татари-ваххабіти», «джихадисти», «ісламісти»).
- **Матримоніалізм** – упереджене ставлення до сімейного статусу (наприклад, «байстрюк», «безбатченко», «бірюк», «синя панчоха», «стара діва»).
- **Лінгвоцизм** – глузування з певної мови (наприклад, «собача мова», «теляча мова»).
- **Сексизм** – упереджене ставлення або дискримінація людей за статтю чи гендером («жінкам не місце в політиці», «поліцейська з гарними формами»).

- **Обсценна (нецензурна) лексика** – вульгарні чи лайливі слова на адресу захищених категорій (вульгарна лексика (*наприклад, «рожа», «жопи»*), лайлива лексика (*наприклад, «сука», «козел»*), мат та його похідні форми).
- **Антисемітизм (юдофобія)** – ненависть до євреїв (*наприклад, «жиди», «маланці», «сіоністи», «жидобандерівці», «жидва», «жидомасони»*).
- **Українофобія** - дискримінаційні дії, публічні заклики, у тому числі у медіа, літературних та мистецьких творах, що заперечують суб'єктність Української держави, української нації, боротьбу проти підкорення, експлуатації, асиміляції Українського народу, а також правомірність захисту політичних, економічних, культурних прав Українського народу, розвитку української національної державності, науки, культури, зневажають питомі етнокультурні ознаки українців, ігнорують українську мову та культуру. (*ВР України, Закон "Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії" від 21.03.2023 N 3005-IX*

(*Наприклад, «бандерлоги», «бендера», «бандеровці», «бендеровці», «биндеровці», «быдлоукраинцы», «бандеропидоры», «бандеронацисты», «бандеро-нацисты», «бандерложь», «галичане», «жовтоблакитные, западенцы», «каклы», «какложопы», «криптобандеровцы», «малороссы», «нацады», «хатаскрайцики», «свидомиты», «свидомыши», «свидомоватные», «революционно-майданные», «рагули», «рогули», «рагулизаторы», «свиномовные», «салоеды», «томосомайданные», «укры», «усры», «укрофашисты», «усраинцы», «укропы», «укросуки», «укропридурки», «угробы», «укросволочи», «хохлы», «хохлодауны», «хохложопы», «хохляры», «хохлопидары», «хохлочмошники», «Бандеростан», «Угробия», «Укропия», «Усраина», «Хохляндия», «Хохлостан»*).

5) Наративні маркери мови ворожнечі

Наративний маркер – це елемент мови або тексту, який посиляється на конкретну ідею, тему чи думку. Наративний аналіз означає інтерпретація висловлювань з метою уточнення думки висловлювача (мова ворожнечі може мати неочевидний (прихований) характер) та аргументацію в контексті верифікації (наявності чи відсутності ознак) мови ворожнечі. Наративна структура мови ворожнечі розробляється на основі правових зразків, судової практики, рішень європейських регуляторних органів, власної практики моніторингу, концептуальних міжнародно-правових документів, дискурсів з українськими та міжнародними організаціями громадянського суспільства. Вони умовно поділяються на загальні, тобто ті, що застосовуються до будь-якої із захищених категорій, та спеціальні, що є типовими для однієї або кількох захищених категорій.

Загальні наративи, що застосовуються до будь-якої захищеної категорії

- використання слів «всі», «завжди», «ніколи» для узагальнених негативних характеристик захищених категорій;
- заклики до насильства (тобто у зв'язку з конкретною ситуацією з уточненням об'єкта насильства, оголошення насильства допустимим інструментом у статтях, заявах, повідомленнях тощо, включаючи прямі заклики до насильства проти групи);
- пряме підбурювання до дискримінації, зокрема у вигляді загальних гасел;
- завуальовані заклики до насильства та дискримінації (пропаганда «позитивних» історичних або сучасних прикладів насильства чи дискримінації, вирази на кшталт *«добре б зробити з ...»*, *«давно час ...»* тощо);
- створення негативного образу захищеної категорії (не пов'язаного з конкретними звинуваченнями у подіях, а вираженого в ширших термінах, загальному змісті чи інтонації тексту або його фрагменту);
- виправдання історичних випадків насильства та дискримінації (вирази на кшталт *«турки вирізали вірмен у 1915 році в порядку самооборони»*);
- публікації та висловлювання, які піддають сумніву загальновідомі історичні факти насильства та дискримінації (наприклад, масштаби Голокосту чи твердження, що *«кримських татар вислали за те, що вони стали на бік Гітлера»*);
- заяви про неповноцінність, брак культури та інтелектуальних здібностей, творчу нездатність захищеної категорії (*«вони придатні тільки для підмітання вулиць»*);
- твердження про історичні злочини, скоєні захищеною категорією (*«вони завжди вдавалися до насильства, вони завжди змовлялися проти нас»*);
- твердження про кримінальність, злочинний характер захищеної категорії (наприклад, *«усі вони – злодії»*);
- твердження про моральні недоліки (вади) захищеної категорії (*«євреї користолюбні»*, *«цигани – брехуни»*);
- спекуляції щодо непропорційних переваг захищеної категорії у матеріальному достатку, фінансовому добробуті, представництві у власних структурах, пресі, правоохоронних органах тощо;
- звинувачення у негативному впливі захищеної категорії на суспільство чи державу (*«розмивання національної ідентичності»*, *«підтримання традиційних цінностей»* тощо);

- згадка захищеної категорії чи її представників у принизливому чи образливому контексті (зокрема у кримінальній хроніці або просто при згадці етноніма);
- заклики не допускати закріплення в регіоні (районі, місті тощо) представників захищеної категорії, мігрантів, що належать до тієї чи іншої групи (наприклад, розмірковування про неприпустимість будівництва мечеті у «православному» місті тощо);
- цитування відверто ксенофобських заяв і текстів без коментарів, чіткого розмежування між позицією журналіста та особи, з якою береться інтерв'ю, аналогічно, надання місця в газеті, публікації, ефірі для відвертої ксенофобської пропаганди без редакційного коментаря чи іншого обговорення;
- звинувачення групи у спробі захоплення влади або територіальній експансії (на відміну від закликів не допустити закріплення в регіоні);
- заперечення громадянства (тобто згадка про громадян як про іноземців чи «не-громадян» через їх етнічну ідентифікацію);
- формування та утвердження негативного етнічного стереотипу, негативного образу нації, раси, релігії та інших захищених категорій;
- перенесення різних негативних характеристик, недоліків, вад окремих представників на всю захищену категорію;
- приписування всім представникам захищеної категорії прагнення та бажання дотримуватися старих звичаїв, вірувань та традицій, які негативно сприймаються сучасною культурою;
- твердження про природню вищість (перевагу) однієї нації, раси, соціальної групи, релігії, інших захищених категорій та неповноцінність або порочність інших;
- приписування ворожих дій і небезпечних намірів захищеній категорії проти інших захищених категорій;
- покладання вини та відповідальності за дії окремих представників захищеної категорії на всю категорію;
- твердження про початкову ворожість конкретної нації, раси, релігії, соціальної групи або іншої захищеної категорії щодо інших;
- твердження про наявність полярних та несумісних інтересів захищеної категорії щодо інших;
- твердження про наявність таємних планів, змов захищеної категорії;

- пояснення катастроф та неблагополуччя в минулому, теперішньому, майбутньому існуванням і цілеспрямованою діяльністю певних захищених категорій;
- спонукання та заклики до дій проти будь-якої захищеної категорії;
- підбурювання, заохочення, виправдання геноциду, депортацій, репресій щодо представників якої-небудь нації, раси, релігії, соціальної групи чи іншої захищеної категорії;
- вимоги витіснення з різних сфер діяльності осіб певної національності, раси, конфесійної приналежності, соціальної групи або інших захищених категорій;
- вимоги обмеження прав та свобод громадян або створення привілеїв на основі національних, расових, релігійних ознак чи інших захищених ознак;
- погрози або підбурювання до насильства по відношенню до осіб певної національності, раси, релігійної, соціальної приналежності чи іншої захищеної категорії.

6) Спеціальні наративи, що застосовуються до однієї або кількох захищених категорій.

Коментар: *перелічені нижче маркери можна розглядати лише як потенційні індикатори мови ворожнечі, а не як переконливий доказ. Цей список може допомогти медіафахівцям краще зрозуміти, на які теми їм слід звертати уваги та бути обережними, щоб уникнути підбурювання до ненависті чи будь-якої іншої форми дискримінації чи ворожнечі.*

6.1) Антисемітизм (Юдофобія)

1. Академічне та журналістське використання:

Цитування антисемітських наративів в академічному або журналістському контексті не є мовою ворожнечі, якщо метою є аналіз, критика або підвищення обізнаності, і немає наміру схвалювати чи пропагувати антисемітизм.

2. Обов'язкова контекстуальна оцінка:

Усі випадки повинні оцінюватися на основі контексту, наміру промовця, впливу на аудиторію та ймовірності підбурювання до реальної шкоди.

Спеціальні наративи:

- навмисне викривлення фактів та подій, що створює негативний образ євреїв та/або юдаїзму та заохочує дискримінацію їхньої етнічної спільноти, релігію юдаїзму, а також віруючих;

- твердження про початкову ворожість інших людей до євреїв, їхнього способу життя, рівня інтеграції в українське суспільство та, навпаки, про ворожість євреїв до інших народів (націй, етнічних груп);
- спекуляції щодо можливого обмеження прав людини та громадянина через фактичне або ймовірне єврейське походження, єврейські сімейні зв'язки, а також той факт, що людина сповідує юдаїзм або має родичів, які сповідували чи сповідують юдаїзм;
- пропозиції/заяви щодо способу, бажаності чи доцільності виключення представників єврейської спільноти з різних сфер діяльності;
- заперечення, применшення, ігнорування соціального, інтелектуального та іншого внеску представників єврейської національної спільноти у розвиток людства та українського суспільства, зокрема у розбудову Української держави (у тому числі у сферах культури, освіти, охорони здоров'я, науки, політичній та правозахисній діяльності тощо);
- перебільшення, звеличення та надмірна увага до внеску представників єврейської національної спільноти у розвиток людства, зокрема у розвиток Української держави;
- твердження про ментальні, моральні чи фізичні вади представників єврейської етнічної групи чи послідовників юдаїзму, відсутність у них природних талантів тощо;
- використання символів та/або зображень, пов'язаних із класичним антисемітизмом (наприклад, твердженням, що євреї вбили Ісуса Христа) для характеристики євреїв, Держави Ізраїль або її мешканців, для звинувачення євреїв у ритуальних вбивствах чи змові, порівняння Держави Ізраїль, її уряду, армії, спецслужб та інших інституцій з нацистською Німеччиною, її урядом, армією, спецслужбами та іншими інституціями, заперечення факту Голокосту, применшення його масштабів, звинувачення самих євреїв в організації Голокосту, або Ізраїлю та/або євреїв у зловживанні пам'яттю про Голокост;
- поширення у медіа некоректного порівняння суджень про єврейську громаду з негативними та упередженими судженнями та заявами публічного діяча єврейського походження, який стверджує, що своєю поведінкою та заявами виступає від імені всієї єврейської спільноти України;
- порівняння сучасної політики держави Ізраїль з політикою нацистів (1933-1945 рр.);
- заклики/висловлювання у медіа щодо покладання колективної відповідальності за дії держави Ізраїль на представників єврейської спільноти;

- звинувачення євреїв у медіа у наданні пріоритету комуністичній, соціалістичній та/або соціал-демократичній ідеології та їх активній участі у відповідних громадсько-політичних рухах, що стало приводом для тверджень про існування «єврейського більшовизму» чи «єврейського комунізму»;
- застосування подвійних стандартів у публікаціях медіа щодо євреїв, вимога поведінки, яка не очікується або не вимагається від представників іншої нації чи народу, якщо це не сприяє ворожнечі/дискримінації/насилъству тощо;
- формування та закріплення у медіа тези про те, що саме представники єврейської спільноти ініціювали та здебільшого виконували злочинні накази щодо Голодомору в Україні 1932-1933 рр.;
- пряме чи опосередковане заперечення дискримінації євреїв у медіа та пояснення таких проявів дискримінації виною самих євреїв та їхньою поведінкою, якщо це сприяє ворожнечі/дискримінації/насилъству тощо;
- заперечення фактів, сфери застосування, механізмів (наприклад, газових камер) або навмисного, спланованого геноциду єврейського народу злочинним режимом націонал-соціалістичної Німеччини та її послідовників під час Другої світової війни (Голокост);
- висловлювання у медіа, в яких євреї як народ чи Ізраїль як державу звинувачують у фальсифікації або перебільшенні наслідків Голокосту під час Другої світової війни шляхом применшення жертв інших етнічних груп та народів, наприклад, ромів, українців тощо;
- виправдання у медіа твердження про те, що будь-які насильницькі та інші дискримінаційні дії, погрози щодо єврейської національної меншини були вчинені лише для захисту неєврейської частини суспільства від «єврейської загрози»;
- поширення у медіа інформації з посиланнями на впливових історичних діячів, зокрема релігійних лідерів, політиків, філософів, письменників і художників з антисемітськими поглядами, без редакційних пояснень та представлення аудиторії експертної думки щодо цитованого фрагмента тексту або промови, що містить антисемітські висловлювання, без редакційного коментаря чи інших інформаційно-просвітницьких обговорень (у разі, якщо академічні, освітні та історичні посилання на антисемітські наративи захищені, якщо вони представлені критично або в аналітичному контексті, без схвалення чи підбурювання);
- дискримінаційні висловлювання проти єврейської спільноти, запозичені з народних, зокрема українських приказок та оповідань, без уточнення некоректності таких висловлювань на сьогодні;

- висловлювання/заклики у медіа до євреїв приховувати свою ідентичність, що може погіршити їхнє самопочуття та психічне здоров'я;
- перенесення у медіа різних негативних рис та вад окремих представників єврейської національності на всю спільноту;
- криміналізація єврейської спільноти у медіа за етнічною ознакою, звинувачення євреїв у відповідальності за фактичні або вигадані злочини, скоєні євреєм або групою євреїв, або навіть за дії, скоєні неєвреями;
- формування та закріплення негативного етнічного стереотипу, а також негативного образу єврейської спільноти у принизливій чи образливій формі, наприклад:
 - *євреї більш лояльні до Ізраїлю, ніж до країни, в якій вони мешкають;*
 - *євреї мають надто велику силу в діловому світі;*
 - *євреї мають надто велику владу на міжнародних фінансових ринках;*
 - *євреї все ще занадто багато говорять про те, що сталося з ними під час Голокосту;*
 - *євреям байдуже, що станеться з кимось, окрім них самих;*
 - *євреї занадто сильно контролюють глобальні справи;*
 - *євреї занадто сильно контролюють уряд США (або будь-якої іншої країни світу);*
 - *євреї вважають себе кращими за інших людей;*
 - *євреї занадто сильно контролюють світові медіа;*
 - *євреї відповідальні за більшість світових війн;*
 - *люди ненавидять євреїв через те, як євреї поведуться;*
 - *євреї продовжують скоювати вбивства неєвреїв у своїх ритуальних цілях;*
 - *євреї перебувають у змові з дияволом;*
 - *євреї закриті та ізольовані від суспільства тієї країни, в якій вони живуть;*
 - *євреї прагнуть допомагати та всебічно сприяти лише представникам своєї етнічної та релігійної спільноти.*

6.2) Ромофобія (антиромські настрої):

- заклики у медіа до дискримінації та/або утисків представників ромської спільноти (наприклад, *«порядних циган не існує», «їх треба проганяти (знищити, вигнати)», «роми мають бути знищеними»*);
- поширення у медіа вірусних і різноманітних нетекстових форм (мемів, фотографій, GIF-зображень) у стилі «невинних жартів» щодо представників ромського етнічної групи;
- спроби у медіа описати всіх представників ромської спільноти бажанням наслідувати давні звичаї, вірування, традиції, які негативно оцінюються представниками сучасної масової культури, що може призвести до

дискримінації ромів на широкий загаль (наприклад, *«цигани можуть наслати прокляття»*);

- спроби у медіа представити ромів як безвідповідальних громадян держави, які винні у власній бідності, які можуть жити лише на соціальному дні та є джерелом різних заразних захворювань (наприклад, COVID-19);
- твердження у медіа про початкову ворожість українців до ромів, їхнього способу життя, рівня інтеграції в українське суспільство та територіальні громади, де вони проживають, і навпаки – про початкову ворожість ромів до українців;
- заперечення, ігнорування або маніпулятивне (некоректне) трактування у медіа культурних, історичних та соціальних особливостей життя ромської етнічної групи в залежності від географічного місця проживання, тенденційне та упереджене висвітлення побуту та культури ромів з акцентом виключно на негативних стереотипних уявленнях;
- висловлювання та твердження про расову/національну неповноцінність ромів, протиставлення та приниження ромів у порівнянні з іншими етнічними групами (*«бідні», «брудні», «неосвічені», «нецивілізовані», «характеризуються антисоціальною поведінкою та злочинною діяльністю», «соціальні паразити», «є гіршими за інші етноси, національні групи тощо», «роми – як інші/не такі як ми», «гастролери із Закарпаття», «циганських дітей не можна допускати до спілкування з українськими»*);
- використання у медіа надмірно емоційної лексики, оціночних суджень та стереотипних характеристик ромів замість наведення фактів;
- висловлювання та лексика, спрямовані на дегуманізацію образу ромів, які можуть порівняння їх з тваринами, хворобами, комахами за допомогою зоосемантичних та інших метафор (*«мавпенята», «саранча», «таргани» тощо*);
- виправдання та пояснення дискримінації ромів їхньою виною та нібито злочинною, антисоціальною та аморальною поведінкою та/або з метою захисту від можливих загроз з боку представників ромської спільноти, «асоціальних елементів» з числа ромів, тверджень про моральні вади ромів як етнічної спільноти (*«цигани – брехуни»*);
- використання у медіа образливих лексичних форм та висловлювань, спрямованих проти представників ромської спільноти, які можуть бути запозичені з народних українських приказок та оповідань: *«брудний як циган», «хитрий як циган», «говориш як циган»* (висловлювання, яке адресувалось дітям, спійманим на вживанні лайки чи іншої нецензурної лексики), *«ти така, як циганка»* (висловлення, яке адресувалось нечупарним дівчатам), без уточнення некоректності таких висловлювань на сьогодні;

- поширення у медіа вимог та спекуляцій щодо витіснення представників ромської спільноти з різних сфер діяльності, територій їхнього перебування чи країни;
- криміналізація представників ромської спільноти за етнічною ознакою («зłodії всім відомої національності», «ромська злочинність», «зłodії із Закарпаття», «банда «золотих ручок», «усі роми – зłodії, жебраки, крадії, грабіжники», «роми не працюють, жебракують», «цигани-зłodії», «роми-крадії», «цигани-жебраки»), згадки про етнічне походження ромів у кримінальних новинах (здебільшого без посилання на існуючий обвинувальний вирок), де їх зображують як злочинців або правопорушників;
- твердження про неповноцінність, брак інтелектуальних та когнітивних здібностей, низький рівень культури (громадянської, правової, політичної тощо), творчу нездатність ромів («роми вміють тільки народжувати»);
- заперечення, ігнорування, применшення досягнень та внеску ромів у сфери освіти, медицини, науки, політики, права тощо;
- заперечення та виправдання історичних випадків насильства та дискримінації щодо представників ромської спільноти, зокрема дій нацистського режиму під час Другої світової війни, якщо це пов'язано із сучасними упередженнями або виправданням дискримінації та/або сприяє сучасній антиромській ворожнечі;
- використання у медіа мізогінних сексизмів (мова ворожнечі до жінок) щодо ромських жінок;
- звинувачення представників ромської спільноти у викраденні дітей та використанні дитячої праці для отримання фінансової вигоди, торгівлі наркотиками;
- використання у медіа перифраз, уникаючи прямого посилання на етнічну спільноту («в нашому районі збільшилась кількість крадіжок», «так темно в цьому блоці квартир»);
- використання у медіа метонімів, що замінюють прямі посилання на ромів за наявності очевидного дегуманізуючого наміру. Наприклад, семантичні перетворення етнізмів на основі метонімії можуть бути представлені у медіа переносами найменувань з етнічної приналежності особи (циган → «кочівник, волоцюга, мандрівник», циганка → «ворожка, провісниця», циганити → «випрошувати» тощо);
- звинувачення у медіа представників ромської етнічної групи у нехтуванні або ухиленні від військового обов'язку, неготовності до призову до лав Сил оборони України;

- вимоги, заклики, пропозиції та поради представникам ромської спільноти відмовитися від власної етнічної ідентичності.

6.3) Гомофобія:

- поширення контенту (аудіо, відео, інфографіка, текстів тощо), що підбурює до жорстокості та насильства щодо окремих осіб або груп осіб на ґрунті СОГІ, а також поширення дезінформації, діпфейкових зображень/відео, що паплюжать окремих персон/активістів(-ок) на основі їхньої приналежності до ЛГБТІК+ спільноти та/або ЛГБТІК+ спільноти загалом;
- заклики до насильства (у зв'язку з конкретною ситуацією із зазначенням об'єкта насильства, проголошення насильства допустимим засобом у статтях, повідомленнях тощо), зокрема у вигляді прямих закликів до насильства щодо представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти;
- завуальовані заклики до застосування насильства та обіцянки дискримінаційних дій третіх осіб, а також пропагування «позитивних» сучасних прикладів насильства або дискримінації щодо представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти та їх прихильників;
- популяризація у медіа нетолерантної лексики щодо представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти, зокрема з використанням ЛГБТІК+фобних наративів російської пропаганди (*«представники нетрадиційної сексуальної орієнтації»*, *«жертви тендерної ідеології»*, *«ЛГБТ пропаганда»*, *«діяльність ЛГБТ тісно пов'язана з діяльністю так званого руху Антифа, який у США визнаний терористичним»*, *«Гейропа»*, *«сексуальні меншини»*, *«наступ гермафродитів на мораль»* тощо);
- формування у медіа образу представників/представниць ЛГБТІК+спільноти як безвідповідальних громадян своєї держави, які є активними носіями захворювань, що передаються статевим шляхом (наприклад, ВІЛ/СНІД), страждають від різних інфекційних захворювань, які нібито є супутніми для представників/представниць їхньої соціальної спільноти;
- звинувачення у медіа представників та представниць ЛГБТІК+ спільноти у нехтуванні своїм військовим обов'язком, відсутності бажання та готовності бути призваними до Сил безпеки та оборони України у зв'язку з їхньою належністю до ЛГБТІК+ спільноти;
- вимоги у медіа заборонити представникам та представницям ЛГБТІК+ спільноти проходити військову службу, отримати офіцерське звання, ставати військовими інструкторами тощо через їхню належність до ЛГБТІК+ спільноти;

- поширення у медіа інформації про те, що ЛГБТІК+ організацій пов'язані з Росією у своєму намірі знищити українській опір;
- заклики у медіа обмежити вільний обіг інформації про СОГІ та ЛГБТІК+ рух в Україні, одночасно надаючи пріоритет висвітленню власної позиції щодо «специфічного СОГІ в Україні» або гомосексуальних стосунків представникам офіційних церковних організацій, наукових установ, радикальних політичних організацій та громадським активістам;
- поширення у медіа неправдивої інформації, яка подається як достовірна, про ЛГБТІК+ спільноти (наприклад, про «гомосексуальність як хворобу», «відсутність ознак СОГІ в українському законодавстві», «заборону для гомосексуальних людей всиновлювати чи удочерити» та «заборона для ЛГБТІК+ осіб виступати донорами крові»);
- публічне просування інформації у медіа про необхідність внесення дискримінаційних змін до чинного законодавства України, рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, які можуть порушувати конституційні права ЛГБТІК+ людей після їх прийняття;
- поширення вимог та закликів у медіа виключити представників ЛГБТІК+ спільноти з різних політичних, соціальних та громадянських сфер діяльності (зокрема, псевдоаргументи про відсутність соціального, інтелектуального та громадянського внеску з боку ЛГБТІК+ громадян);
- поширення у медіа наративу про рішення виключити гомосексуальність з Міжнародного класифікатору хвороб під тиском політичного лобі на рівні національних урядів та світових політичних еліт;
- поширення у медіа наративів, які делегітимізують захист прав ЛГБТІК+ спільноти, що може призвести до виправдання виключення, блокування правового захисту або нормалізації дискримінації;
- просування у медіа наративу про взаємозв'язок між легалізацією ЛГБТІК+ відносин, спрощенням трансгендерних переходів, з одного боку, та легалізацією педофілії, зоофілії, зниженням народжуваності, ризиком демографічної кризи, зникнення нації загалом, з іншого боку;
- звинувачення у медіа представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти у психічних девіаціях (розладах, захворюваннях), міфологізації трансгендерності, яку прирівнюють до «проблем із психікою», «моди», «віяння», «стилю життя»;
- представлення у медіа трансстатусу людини в контексті пропаганди зміни статі, загрози нормам суспільної моралі та інших дискримінаційних спотворень;

- використання у медіа некоректних та неточних термінів, які можуть посилювати гомофобні та трансфобні стереотипи.

Нижче наведено приклади некоректних неточних термінів, що посилюють гомофобні та трансфобні стереотипи. Це може допомогти медіа підвищити обізнаність про гомофобію як соціальну проблему та заохотити до точної термінології з урахуванням контексту та намірів промовця.

- «*трансвестит*» (замість «*кросдрессер*»);
 - «*людина в чужому тілі*»;
 - «*гомосексуалісти*» (замість «*гомосексуали*»);
 - «*гомосексуалізм*» (замість «*гомосексуальність*»);
 - «*сексуальні менишени*» (замість «*люди ЛГБТІК+*»);
 - «*нетрадиційна орієнтація*» (замість «*гомосексуальна/бісексуальна орієнтація*»);
 - «*транссексуал*» (замість «*транслюдина, трансособа*», «*трансгендерна людина/особа*»);
 - «*зміна статі*» (замість «*корекція статі*», «*трансгендерний перехід*», «*медичний/юридичний/соціальний перехід*»);
 - «*колишня жінка/колишній чоловік*» (замість «*трансжінка та цисжінка*» /«*трансгендерна жінка*», «*цисгендерна жінка*»; «*трансчоловік та цисчоловік*»/«*трансгендерний чоловік*» та «*цисгендерний чоловік*», «*трансперсони та цисперсони*»);
 - «*транссексуалізм*» та «*транссексуальність*» (замість «*трансгендерний*» та «*трансгендерність*»);
 - «*транс*» (замість «*трансгендерна людина*»);
 - «*гермафродит*», «*інтерсексуал*» (замість «*інтерсекс-людина*»).
- використання у медіа образів осіб, які не досягли віку сексуальної згоди (16 років) для ілюстрації акцій проти ЛГБТІК+;
 - публічне засудження у медіа державного або місцевого фінансування створення культурних продуктів (кінофільмів, книжок, художніх творів тощо) із сюжетами, пов'язаними з життям ЛГБТІК+ спільноти, у поєднанні із закликами заборонити таке фінансування;
 - поширення у медіа інформації про допустимість та коректність добровільного чи примусового лікування гомосексуальності, оскільки різні форми антисоціальної поведінки (алкогольна та наркотична залежності, проституція тощо) нібито є поширеними у ЛГБТІК+ спільноті;
 - поширення у медіа трансфобних висловлювань та публічна стигматизація і дискримінація трансгендерних людей (зокрема, через представлення останніх як осіб, які обманом хочуть втекти з України в умовах воєнного стану, через обмеження права трансперсон на медичний та юридичний перехід, права брати участь у спортивних змаганнях, займатися викладацькою роботою,

бути лікарем, орендувати житло, отримувати юридичні послуги, обслуговуватись у магазинах, банках, державних сервісах тощо);

- поширення у медіа тверджень про те, що представники/представниці ЛГБТІК+ спільноти схильні демонструвати девіантну, аморальну поведінку у зв'язку зі своєю СОГІ;
- виправдання переслідування дружніх до ЛГБТІК+ спільноти політиків, лікарів, юристів, правозахисників, медіа, приватних компаній тощо, а також ігнорування такого переслідування;
- створення у медіа негативного образу ЛГБТІК+ спільноти, як такого, що пов'язана з поширенням педофілії та негативним ставленням трансгендерних персон до дітей та жінок, та їх переслідування;
- посилення (цитування) у медіа без урахування контексту критичного аналізу та збалансованого представлення, які поширюються з метою маніпулювання, очорнення, висміювання або підбурювання до ненависті до представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти або їхніх прихильників;
- використання займенників та іменників, що не відповідають статі та/або гендерній ідентичності особи і травмують її, якщо особа раніше вказувала свою СОГІ («він» замість «вона» щодо трансжінки; або «вона» замість «він» для трансчоловіка; «вони» замість «він/вона» щодо небінарних людей);
- використання у медіа лексики, спрямованої на дегуманізацію образу представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти, що може включати негативне порівняння з особами низького соціального і майнового статусу, хворобами, тваринами, комахами, використання інших зоосемантичних метафор;
- стереотипи та сексизм у медіа у зв'язку з трансгендерним переходом;
- представлення у медіа представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти як учасників антиукраїнського політичного та громадянського руху;
- висловлення у медіа тверджень про те, що представники/представниці ЛГБТІК+ спільноти схильні до сексуальних відхилень;
- дискредитаційні висловлювання у медіа про можливе запровадження інституту реєстрованого цивільного партнерства в Україні як «загрози для норм суспільної моралі, традиційних цінностей українського народу, інституту сім'ї, що може привести до дестабілізації українського суспільства»;
- висловлення у медіа без наукових доказів про нездатність представників/представниць ЛГБТІК+ спільноти бути батьками (опікунами);

- поширення науково необґрунтованої інформації у медіа про те, що сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність особи залежить від генетики і впливу соціального оточення;
- заяви у медіа про те, що просування гендерної рівності призводить до встановлення так званої «гендерної диктатури», «диктатури меншин» у суспільстві, якщо це провокує суспільну ворожнечу, дискримінацію або послаблення прав.
- висвітлення у медіа інформації про представників/представниць ЛГБТК+ спільноти виключно на основі певних зовнішніх та поведінкових ознак, таких як голос, рухи, стиль одягу, макіяж та скандальна поведінка, з метою висміювання або стигматизації;
- заперечення існування бісексуальності та бісексуальних людей з метою підбурювання до ворожнечі/дискримінації.

6.4) Ісламофобія:

- виправдання у медіа об'єктивних фактичних відмінностей між християнами та мусульманами з метою створення негативного («хижацького») образу послідовників ісламу;
- заклики у медіа заборонити міграцію мусульман до України як для постійного проживання, так і для тимчасового притулку (прихистку);
- висловлювання, заяви у медіа про мусульманську спільноту як «чужинців» в Україні;
- виправдання у медіа примусової/посиленої культурної інтеграції мусульман в українське суспільство, що фактично є неприпустимою практикою і порушенням релігійних та культурних громадянських свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародним правом (якщо це поєднується із заявами, що зображають мусульманську спільноту як антисоціальну, небажаючу співпрацювати, пропагуючи ненависть, дискримінацію тощо);
- звинувачення мусульманської спільноти в ізоляціонізмі та відсутності бажання інтегруватися в українське суспільство, зокрема через їхню нібито незначну підтримку Сил безпеки й оборони України під час повномасштабного російського військового вторгнення на територію України, якщо такі прояви пропагують ненависть, дискримінацію, виключення тощо;
- заяви у медіа про те, що українські мусульмани мають ізольовані громади та не дотримуються звичаїв народів держав, де вони проживають та мають громадянство, якщо це поєднується із заявами, які зображають такі громади

як антисоціальні, не схильні до співпраці, пропагують ненависть, дискримінацію тощо;

- створення у медіа образу мусульман як терористів та ісламістських радикалів, звинувачення мусульманської спільноти та її представників в екстремізмі з використанням деструктивних лексем: «*терористи*», «*радикали*», «*фанатики*», «*мусульманська згряя*» тощо;

- висвітлення у медіа життя мусульманської спільноти та/або її представників у принизливому, образливому та дискримінаційному контексті з використанням некоректної лексики щодо мусульман, а саме: «*ісламісти*», «*ісламізм*», «*політичний іслам*», «*ісламський радикалізм*», «*ісламська загроза*», «*ісламське угруповання*», «*радикальний іслам*», «*ісламський тероризм*», «*мусульманські терористи*», «*чурки*», «*бусурмани*», «*мусли*», «*радикали*», «*фанатики*», «*мігранти*» тощо;

- висловлювання у медіа про те, що релігійно-ідеологічна доктрина мусульманської спільноти належить до радикального ісламу, твердження, що більше половини всіх мусульман у світі є радикалами;

- твердження у медіа про зацікавленість мусульман в інтенсифікації процесу «ісламізації» України, якщо це пов'язано із залякуванням або закликами до обмеження прав;

- висловлювання у медіа про українських мусульман, які нібито не дотримуються правил і звичаїв ведення війни та поведіння з військовополоненими країни-агресора Російської Федерації;

- заклики до дискримінації мусульман у формі загальних гасел, зокрема через позиціонування представників мусульманської спільноти як осіб, які становлять загрозу для українців та національної безпеки України, а тому правоохоронні органи України повинні звернути на них «особливу увагу»;

- інформаційна толерантність до нападів на осіб на ґрунті ісламофобії та ксенофобії з числа мусульманської спільноти;

- криміналізація мусульманської спільноти у медіа з використанням висловів на кшталт: «*арабське гетто*», «*арабський криміналітет*»; згадки про мусульманську спільноту або її представників у кримінальних хроніках виключно як злочинців, а також упереджене (стереотипне) представлення мусульман як нібито загрози громадському порядку;

- згадування у медіа про мусульман та мусульманську спільноту виключно крізь призму релігійного фактору і без урахування суспільного контексту, зокрема оцінки їхнього внеску у розбудову Сил безпеки й оборони України для протидії військовій агресії Російської федерації, якщо це поєднується зі стигматизацією або дискримінаційним фреймінгом;

- виправдання у медіа фактів вандалізму щодо мусульманських культурних, освітніх, релігійних споруд, а також насильства проти діячів мусульманської релігійної спільноти, якщо це підбурює до ворожнечі, дискримінації;
- представлення (опис) у медіа мусульман як чужинців та мігрантів в Україні;
- схвалення у медіа дискримінаційних дій та висловлювань представників і прихильників російської окупаційної влади на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя проти мусульман;
- поширення проросійського наративу про нібито зазіхання Туреччини на український Крим та готовність першої до всеохоплюючого турецького протекторату над Кримом, що може спричинити прояви ісламофобії в Україні;
- характеристика ісламу як суперечливої, войовничої та мізогінічної релігії, яка негативно сприймає інші релігії та допускає порушення прав жінок;
- поширення у медіа міфу про насильницький чи примусовий характер носіння хіджабу жінками-мусульманками та відсутність у них права на власний вибір;
- прирівнювання всіх мусульман до ісламського угруповання «Ісламська держава» та подібних терористичних груп, що пропагують фундаменталістські практики ісламу;
- цитування у медіа відверто ксенофобських висловів та поширення антимусульманської риторики, текстів без відповідних коментарів, що розділяють позицію опитаного та журналіста; аналогічно – дозвіл на публікацію відвертої ісламофобської пропаганди без редакційного коментаря або іншої альтернативної полеміки, за умови, що академічні, освітні та історичні посилання на ісламофобські наративи захищені, представлені критично або в аналітичному контексті, без схвалення чи підбурювання;
- поширення у медіа російського пропагандистського твердження про наявність конфлікту між мусульманською спільнотою та Україною загалом;
- поширення антиукраїнських та дискредитуючих заяв, спрямованих проти коректного сприйняття мусульманської спільноти в Україні, які висловлюються як особиста думка представниками однієї з діючих мусульманських організацій в Україні, які не можуть представляти всю мусульманську спільноту (якщо це пов'язано з ворожістю, дискримінацією);
- розповсюдження у медіа міфу про негативне ставлення до жінок в ісламі шляхом віднесення певних традицій конкретних народів до обов'язкової ісламської релігійної практики, що створює нові упередження (стереотипи) щодо мусульманських жінок та ісламу.

6.5) Інвалідність

Ця категорія захищена від мови ворожнечі та дискримінації законодавством України (за умови врахування контексту висловлювання та наміру промовця підбурювати до ненависті/насильства/дискримінації). Перелічені нижче маркери слід використовувати для позначення потенційної мови ворожнечі, яка потребує уваги. Крім того, не всі наведені нижче вирази вважаються мовою ворожнечі. Вони можуть бути захищені міжнародними правовими стандартами. Однак вони все ще можуть сприяти стигматизації, відчуженню та порушенню прав людини.

• використання некоректних термінів, назв та виразів, що підбурюють до дискримінації, утиску осіб або груп осіб на основі їхньої інвалідності та/або сприяють утвердженню дискримінаційних про осіб з інвалідністю (див. розділ «лексичні маркери»):

Коментар:

Цей критерій підкреслює критичну важливість етичного та коректного підходу до висвітлення теми осіб з інвалідністю у медіа. Некоректна лексика, неправильні номінації чи висловлювання, що провокують дискримінацію або утиски, не лише порушують принципи журналістської етики, а й завдають реальної шкоди як окремим людям із інвалідністю, так і суспільству загалом, посилюючи стигматизацію і ізоляцію. Медіа відіграють ключову роль у формуванні суспільної думки, тому використання термінології має бути свідомим і поважним, щоб уникнути травматизації чи закріплення стереотипів. Нижче наведено детальні приклади проблемних випадків та рекомендацій:

1. Некоректні терміни для опису психічного стану:

Хоча журналісти у медіа не знають конкретного діагнозу, вони можуть вживати слова «психічнохворий» або грубіші - «псих», «ненормальний» чи «неадекватний». Ці терміни неприйнятні, оскільки звучать як лайка та використовуються як приниження, а не для опису стану. Рекомендується використовувати нейтральні медичні терміни, наприклад, «людина з психічними порушеннями», що відображає повагу до особистості.

2. Застарілі вислови про психічне здоров'я:

Фрази «проблеми психічного здоров'я», «люди з проблемами» раніше були поширеними, але сьогодні їх слід уникати. Такі вирази таврують людину як проблемну, з негативним акцентом. Не можна говорити, що «люди страждають на психологічні розлади». Страждання — філософська категорія, яка безпосередньо не пов'язана з діагнозом: людина може бути здоровою і страждати, а може мати порушення або діагноз і бути щасливою. Велика помилка визначати стан душі за діагнозом. По можливості, слід запитати людину про її почуття, а не приписувати стани. Співчуття, засноване на ідеї «ненормальності», є принизливим. У медіа доцільно вживати терміни «психічні

порушення» та «психічне здоров'я», що відповідає «Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року».

3. Синдром Дауна:

Слово «даун» стало образливим, а «даунята» — хоч і вживається без злого наміру, зосереджується лише на одній ознаці, що є неправильним. Метафори «сонячні люди» чи «люди дощу» є популярними, але неетичними: вони приписують неіснуюче «сонце» людям із синдромом Дауна та заперечують факт інвалідності, тим самим спотворюючи реальність. Слід використовувати «людина із синдромом Дауна».

4. Уникання застарілих ярликів:

Якщо людина використовує мову жестів або інші альтернативні засоби комунікації, її не слід називати «німою», оскільки вона може висловлювати свою думку. Терміни «сліпий» чи «німий» мають метафоричний відтінок, який часто є образливим. Наприклад, «німа людина» як мовчазна. Тому краще казати «людина з порушенням слуху» чи «незряча людина».

5. Етична комунікація щодо онкологічних пацієнтів:

Близько 1,2 мільйона людей в Україні мають історію раку. Це часто невидимі люди з інвалідністю, переважно старшого віку, які є вразливою соціальною групою. Слова «онкохворий» чи «ракохворий» звучать песимістично та зосереджені на хворобі, а не на людині, тому краще вживати «**онкопацієнт**» для тих, хто лікується. Законодавство України не визначає поняття «онкохворий», є лише «пацієнт», якому надаються медичні послуги. Слово «хворий» травмує, оскільки нагадує про хворобу, може викликати травматичні почуття чи комплекс жертви, тим самим позбавляючи людину надії бути/стати здоровим. Термін «онкоодужуючий» не підходить, особливо для паліативних пацієнтів, оскільки це може бути додатковим болісним тригером: такі пацієнти не можуть повністю одужати, а сама терапія є можливістю контролювати хворобу та покращити якість життя людини. Для визначення людини, яка перенесла рак, слід використовувати англійський вираз «cancer survivor» **«людина з історією раку»**: це універсальний термін для всіх стадій: від діагностики до ремісії чи паліативної терапії.

6. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР):

Слова «ПТСР-ник» (посттравматичний стресовий розлад) або «травматик» створюють враження патології та натякають на те, що людина є «небезпечною» або «ненормальною», що ображає людей з травматичним досвідом. Щодо таких людей краще вживати термін «людина з посттравматичним стресовим розладом».

7. Спортсмени з інвалідністю:

Якщо медіа розповідають про спортсменів з інвалідністю, слід враховувати, що не всіх спортсменів з інвалідністю можна зараховувати до когорта паралімпійців: це ті, чий види спорту входять до програми Міжнародного паралімпійського комітету. Наприклад, карате, шашки чи спортивне

орієнтування не є паралімпійським, тому таких спортсменів необхідно називати «спортсменами з порушеннями зору, слуху, розумового і фізичного розвитку та ураженнями опорно-рухового апарату». Те саме стосується дефлімпійських видів спорту, наприклад, шашок. Термін «спортсмени з порушеннями розумового і фізичного розвитку» слід використовувати для позначення спортсменів з інтелектуальними порушеннями в паралімпійських видах спорту.

8. Люди з порушеннями опорно-рухового апарату:

Терміни «візочник» чи «колясочник» - це образливий сленг із негативним підтекстом. Медіа повинні пам'ятати, що вони мають керуватися принципом «спочатку людина», а потім уточнювати атрибути людини. Варто мати на увазі також і те, що людина, яка пересувається колісним кріслом, **«іде»**, а не **«їде»**.

9. Спінальна м'язова дистрофія (людина з порушеннями рухової функції):

Коли йдеться про висвітлення у медіа осіб зі спінальною м'язовою дистрофією, назву захворювання слід писати повністю чи абревіатурою **«СМА»**. Використовуючи слово **«СМА-шник»**, ми зосереджуємося на захворюванні, а не на людині, що є неприйнятним.

10. Порушення слуху:

Особи, які повністю втратили слух, можуть зберігати мовлення, а діти, які народжуються з порушенням слуху, можуть навчитися говорити, але їхня вимова відрізнятиметься від вимови тих, хто має слух. Тому термін **«глухонімий»** не слід використовувати в комунікації. Для медіа пропонується використовувати термін **«людина з порушеннями слуху»**, **«глуха людина»** або **«користувач жестової мови»**.

11. Дальтонізм:

Термін **«дальтонік»**, поширений у масовій культурі, має зневажливий відтінок і використовується навіть до осіб, які не мають такого діагнозу. Найкращою альтернативою для комунікації у медіа є термін **«людина з порушенням сприйняття кольорів»**.

12. Порушення зору:

Слово **«сліпий»** часто використовується у медіа, літературі та навіть у правому полі, але воно є некоректним, оскільки таврує (позначає) людину за ознакою однієї дисфункції. Більше того, воно має метафоричне значення, коли ми кажемо **«сліпе кохання»** або **«сліпі люди»**, коли ми акцентуємо увагу та непомітності очевидних речей. Про людину з повною втратою зору краще говорити: **«незряча людина»**.

13. Інтелектуальні порушення:

«Імбецил», **«олігофрен»**, **«кретин»**, **«дебіл»** - це застарілі та образливі терміни, які не використовуються офіційно навіть у медичній практиці. Їх заміни більш коректними, такими як **«особи з інтелектуальними порушеннями»**.

14. Біполярний афективний розлад (БАР):

Широке використання терміну «біполярка» акцентує увагу на різких змінах настрою людини, проте біполярний афективний розлад (БАР) — це назва конкретного психічного розладу. Тому всі терміни, похідні від «біполярочки», на кшталт «біполярник» чи «БАР-ник», не повинні використовуватися у медіа.

15. Уникнення образливих слів:

«Каліка», «паралітик», «параліченько» є образливими та зарозумілими висловами, а «паралізований» звужує опис людини до однієї характеристики, якою в цьому випадку є параліч.

16. Аутизм:

Вираз «люди з аутизмом» є дуже поширеним, але в цій групі існує широкий спектр різних порушень, для яких слід використовувати термін — **«розлади аутистичного спектру»**. Однак, якщо людина в межах спектру просить називати її «аутистом», до цього прохання слід поставитися з повагою. Що стосується виразу «людина дощу», ця метафора здобула популярність завдяки відомому фільму з такою ж назвою, але таких метафор слід уникати в повсякденному житті та професійному спілкуванні, а дотримуватися коректної термінології.

Цей розділ є основою для розуміння етичної комунікації у медіа щодо людей з інвалідністю. Кожен пункт демонструє, як необережне слово може травмувати, стигматизувати чи ізолювати людину. Наприклад, такі терміни як «псих» чи «даун» у побуті втратили нейтральність і перетворилися на образливу мову, тому їх не можна використовувати у медіа. Водночас, важливо враховувати самоназви, якщо вони підтримуються спільнотою, оскільки повага до самоідентифікації є частиною інклюзивності та гідності людини. Загалом, принцип «спочатку людина» має стати стандартом, щоб уникнути деперсоналізації та підтримати людську гідність.

• **Використання образливої лексики у медіа, від так званих «м'яких форм», що підкреслюють «інакшість», «відмінність», викликають асоціації з жертвою, без поваги до осіб з інвалідністю, до серйозних порушень, коли стереотипи використовуються для опису осіб з інвалідністю як неактивних осіб, які не можуть контролювати власне життя. Приклади образливої лексики: «інклюзивні люди», «людина з особливими потребами», «людина з особливостями», «людина з нюансами», «особлива людина».**

Коментар:

Ключові приклади некоректного вживання лексики включають:

1. **Патерналістські наративи:** ставлення до осіб з інвалідністю як до об'єктів пожертвування чи обслуговування. Приклад: *«Ми допомагаємо цим бідолохам»*.
2. **Медичні наративи:** зосередження на медичних аспектах, а не на потенціалі чи правах людини. Приклад: *«Інваліди потребують лікування та реабілітації»*.

3. **Негативні наративи:** стереотипи про неповноцінність чи недієздатність. Приклад: *«Вони не можуть самотійно жити»*.
4. **Вирази, що обмежують можливості:** фрази та висловлювання, що стосуються обмеженої або зниженої дієздатності. Приклад: *«Вони не зможуть це зробити»*.
5. **Вираження неповаги:** образливі слова чи прізвиська. Приклад: *«Інваліди - це некорисні члени суспільства»*.

Інфантилізація: ставлення до дорослих з інвалідністю як до дітей, часто з використанням надмірно спрощеної мови або зменшенням автономії.

Ідентифікація через неповноцінність: використання мови, яка визначає людину через її інвалідність.

Стирання агентності (дієвості суб'єкта) або голосу: розмова про людей з інвалідністю без врахування їхньої точки зору або залучення до розмови.

Медіа повинні враховувати, як навіть «м'які» форми лексики, наприклад, «людина з особливими потребами», можуть бути проблемними та мати потенціал до дискримінації та соціальної ізоляції осіб з інвалідністю, обмежувати їхні можливості і створювати жалість замість поваги. Патерналістський підхід применшує самотійність, медичний – зводить людину до діагнозу, а негативний чи обмежувальний – укорінює стереотипи про неспроможність. Медіа повинні замінити такі наративи інклюзивною мовою, яка підкреслює потенціал і права, а не обмеження. Це не лише етична вимога, але й спосіб сприяння інтеграції людей з інвалідністю у суспільство. Тому важливо використовувати коректну термінологію, яка визнає права та гідність кожної людини, незалежно від її фізичних чи розумових можливостей.

• **Висловлювання у медіа у формі стереотипів про фізичні, сенсорні, психічні, інтелектуальні, ментальні порушення, а також складне фінансове становище осіб з інвалідністю.**

Коментар. Використання у медіа стереотипів про інвалідність може призвести до формування стигми та відчуття інакшості серед представників цієї соціальної групи в суспільстві, посилення негативного ставлення до інвалідності, що впливає на сприйняття їхніх здібностей і можливостей. Це може призвести до соціальної ізоляції осіб з інвалідністю.

1. Термін, який використовується в науковій літературі для зображення особи з інвалідністю як жертви обставин - це ейблізм. Яскраві приклади таких стереотипів: *«люди з інвалідністю - нещасні, некрасиві, несексуальні, невдоволені життям»*, *«люди з інвалідністю - тягар для близьких, суспільства та держави»*, *«осіб із інвалідністю мало, а тому питання із*

задоволення їхніх потреб не на часі», «люди з інвалідністю не такі здібні, тому не варто брати їх на роботу чи навчання».

2. Терміну «недієздатність» також слід уникати при описі здоров'я осіб з інвалідністю. Слід пам'ятати, що недієздатність встановлюється виключно судом відповідно до українського законодавства. Також існує очікуваний результат постійного, систематичного використання таких термінів у медіа, а саме утвердження одного з поширених стереотипів про людей з інвалідністю як недієздатних громадян.
3. Найпоширеніші стереотипи про людей з інвалідністю у сучасному суспільстві такі: а) вони нещасні, неприємні, хворі, неспроможні, недієздатні або агресивні; б) вони не мають майбутнього і є тягарем для своєї родини; в) люди з інвалідністю не цікавляться нічим, крім своєї хвороби, вони не можуть бути експертами в жодній галузі, окрім інвалідності; г) люди з інвалідністю є гарним інструментом для зловживання співчуттями.

• **Некоректна репрезентація (позиціонування) особи з інвалідністю у сучасних медіа через: 1) оцінку людини з інвалідністю як «жертви» – недієздатної, слабкої та страждаючої, що сприймається як пряме приниження, викликає почуття жалю; 2) надмірну героїзацію (прославляння), що означає необґрунтоване перебільшення досягнень та їх сприйняття як неймовірних для людини з інвалідністю; 3) використання мови ворожнечі, починаючи від «м'яких форм» до форм прямої ненависті, агресії й дискримінації.**

Коментар

Медіа мають великий вплив на формування уявлень громадськості, і некоректна репрезентація інвалідності може призвести до упереджень та стигматизації.

1. Медіа не в змозі повністю уникнути публікації матеріалів про осіб з інвалідністю з використанням так званої «мови жалю», яка може виражатися співчуттям замість рівноправного ставлення. Приклад: *«О, як жаль цього бідолаху»*.
2. Вирази, що представляють інвалідність як слабкість, можуть бути принизливими для цих людей. Люди з інвалідністю можуть бути активними, незалежними та жити повноцінним життям, тоді як представлення їх як жертв може применшити їхні досягнення. Репрезентація людей з інвалідністю як жертв лише через призму страждань може: а) сприяти стереотипам, які ускладнюють інтеграцію та взаємодію осіб з інвалідністю та суспільства; б) призвести до обмежених можливостей та доступу до суспільних ресурсів, таких як освіта чи робота. Репрезентація людей з інвалідністю як жертв може порушувати принцип недискримінації, який є важливим у сучасному суспільстві. Натомість інвалідність має бути представлена як один із численних аспектів людського життя, а не як головний визначальний чинник.

Позитивне, реалістичне та шанобливе представлення допомагає створити суспільство з більш рівними правами, де кожен може розвивати свій потенціал та співпрацювати на рівних умовах.

3. Надмірна героїзація людей з інвалідністю у сучасних медіа також може створювати проблему з кількох причин: а) героїзація може створювати нереалістичні очікування від інших людей з інвалідністю - люди можуть очікувати, що всі особи з інвалідністю мають неймовірні досягнення, що є несправедливим і нереалістичним; б) зосередження уваги лише на неймовірних досягненнях може применшувати або знецінювати значення звичайного успіху та досягнень у повсякденному житті людини з інвалідністю; в) героїчні історії можуть відволікати увагу від реальних проблем, з якими стикаються люди з інвалідністю, таких як недостатній доступ до інфраструктури чи соціальної підтримки. Тому інвалідність має бути представлена у медіа збалансовано та реалістично.
4. «М'яка» мова ворожнечі може включати стереотипи та імпліцитні значення, що підкреслюють «відмінність» людей з інвалідністю. Наприклад, це можуть бути вирази, які намагаються «пом'якшити» негативне ставлення до групи, але все одно використовуються асоціації чи образи, що призводять до дискримінації. Медіа можуть надмірно фокусуватися на інвалідності людини, роблячи її головним об'єктом уваги в матеріалі, інтерв'ю чи репортажі. Зрештою, може здатися, що інвалідність – це єдиний суттєвий аспект такої людини. На жаль, медіа іноді звертаються до образів чи лінгвістичних інструментів, які підкреслюють «відмінність» людей з інвалідністю, називаючи їх, наприклад, «нездатними» чи «хворими», навіть якщо це не відповідає дійсності. Медіа повинні уникати мови ворожнечі, зокрема стереотипів і некоректних висловлювань, коли йдеться про людей з інвалідністю.

• Неетичне висвітлення у медіа осіб з інвалідністю через використання образливих слів, висловлювань із негативними стереотипами, деперсоніфікації, знеособлення та маскуванню слів з метою підбурювання до дискримінації чи утисків на основі інвалідності.

Коментар. Загальна мета цього критерію полягає у створенні етичного та вільного від конфліктів інформаційного середовища для представлення осіб з інвалідністю, підтримки їхньої гідності та уникнення будь-яких форм дискримінації чи негативних стереотипів, які можуть вплинути на їхнє життя та ставлення у соціумі.

1. Дискримінація осіб з інвалідністю у медіа може набувати різних форм, у тому числі у вигляді жорстоких висловлювань. Вона може включати використання образливих слів чи назв для опису осіб з інвалідністю, наприклад, таких як «карлик», «недорозвинений» або інші подібні терміни, а також поширення стереотипів щодо інвалідності шляхом представлення осіб з інвалідністю як

безпорадних, недієздатних або як загрозу для інших. Наприклад, твердження: *«всі люди з інвалідністю непридатні для праці»*.

2. Деперсоніфікація осіб з інвалідністю може мати деструктивні форми, яких слід уникати у медіа: а) публікація історій чи репортажів, які принижують або намагаються зробити людей з інвалідністю посміховиськом серед читачів чи глядачів через їхню інвалідність; б) (не) цілеспрямована політика медіа щодо ізоляції чи ігнорування тем, пов'язаних із висвітленням вразливих груп населення, включаючи осіб з інвалідністю; в) висловлювання, що порушують конфіденційність та недоторканість приватного життя осіб з інвалідністю шляхом розміщення непристойної або надмірно детальної інформації про їхнє здоров'я чи особисте життя.
3. Використовуються евфемізми або маскувальні слова, коли мовці не знають, як правильно щось сказати, бояться випадково образити людину або намагаються продемонструвати співчутливе ставлення. Це може призвести до непорозуміння, образити або ввести в оману. Слід уникати переносних значень та метафор в описі осіб з інвалідністю та у медіаматеріалах загалом, оскільки вони спотворюють життєву ситуацію людини, приховують або прикрашають її. Наприклад, коли у медіа розповідають про дітей з інвалідністю, слід пам'ятати, що лексичні елементи на кшталт *«сонячна дитина»*, *«смайлик»*, *«діти дощу»*, є некоректними для медійного висвітлення історій дітей з інвалідністю та їхніх родин. Завжди слід використовувати коректну термінологію. Так, наприклад, термін *«люди дощу»*, — це евфемізм, тоді як *«люди з порушенням аутистичного спектра»* чи *«діти з синдромом Дауна»* є коректними термінами, які медіа можуть легко використовувати публічно.
4. Висвітлюючи тему людей з інвалідністю, медіа повинні правильно називати доповідачів від імені організацій громадянського суспільства, правильно титулювати спікерів та висвітлювати контекст їхніх виступів.

- **Стигматизація у медіа людини з онкологічним діагнозом через використання таких кліше як:** *«ніщо не віщувало біди»*, *«недуга»*, *«вирок»*, *«страшний діагноз»*, *«як грім серед ясного неба»*, *«біда постукала у двері»*, *«смертельний діагноз»* тощо.

Коментар. Зазначені кліше посилюють стереотипи навколо теми раку, перевантажують текст, додають неконструктивного драматизму та заважають зосередитися на суті – що саме сталося і як можна допомогти. Використання кліше та некоректних термінів призводить до стигматизації теми онкології, підвищує градус фатальності щодо цього захворювання у суспільстві та зображує онкопацієнтів як приречених на смерть осіб. Таким чином, закріплюється стереотип, що рак дорівнює смерті. З іншого боку, зменшення використання таких термінів дозволяє медіа змінити ставлення суспільства до

онкологічних захворювань, сприймаючи їх як «завдання», яке потребує чіткого плану розв'язання, а не як неконтрольовану «катастрофу».

- Використання у медіа надмірно сенсаційних заголовків, які не відображають основного змісту публікацій, маніпулювання фактом інвалідності для привернення уваги, що зрештою порушує стандарти професійної журналістської етики щодо осіб з інвалідністю, та використання некоректних термінів на кшталт «інвалід(-и)».

Наприклад, *«У Києві відбувся благодійний концерт для інвалідів та ярмарок», «Інваліди Житомищини отримали нові колеса», «Житомирянам пропонують допомогти інвалідам долучитися до театрального мистецтва», «Інваліди Київщини на семінарі дізнавалися про свої права», «У Львові дітей-інвалідів лікують цирковою акробатикою!», «Маршрутка для інвалідів тепер курсуватиме у нашому місті», «Інваліди не ведуть самотійний, активний спосіб життя».*

Коментар. Акцент на інвалідності та статусі людини з інвалідністю у заголовках публікацій медіа не забезпечує видимості осіб з інвалідністю у суспільному житті. Відповідно до статті 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікованої Україною, дискримінація за ознакою інвалідності – це будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення чи заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-якій іншій сфері. Це включає всі форми дискримінації, включаючи доступ до інформації. Тому, якщо інформація у медіа недоступна для осіб з інвалідністю, це також є дискримінацією. Ще одним критерієм некоректної комунікації щодо осіб з інвалідністю є фатальне викладення конкретних діагнозів, неконструктивна драма та використання кліше. Інформація, що містить упереджене ставлення або необґрунтовані звинувачення осіб з інвалідністю, не повинна поширюватись, наприклад, у заголовках на кшталт: *«Людина з інвалідністю вкрала щось»*. Відповідно до статті 9 Кодексу етики українського журналіста, факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного.

- Зображення осіб з інвалідністю у медіа, що висміюють особливості їхніх фізичних та інших порушень, особливості мовлення та способу життя тощо. Використання глузливих висловлювань про осіб з інвалідністю.

Наприклад, *«Це ж треба, виродилося таке страхіття! Бідні батьки! Хто захоче з такою цілуватися?»*.

Коментар. Цей критерій дуже важливий для визначення дискримінації або образливих висловлювань у медіа про осіб з інвалідністю.

1. Зображення осіб з інвалідністю у медіа, що висміює особливості їхніх фізичних чи інших порушень, особливості мовлення та спосіб життя тощо, може мати ознаки мови ворожнечі. Це форма дискримінації та стигматизації, яка негативно впливає на особистість та самооцінку осіб з інвалідністю. Такі висміювання, іронічні висловлювання можуть створювати і посилювати негативні стереотипи про осіб з інвалідністю, що, у свою чергу, може призвести до їхньої соціальної ізоляції. Медіа повинні відмовитися від таких глузувань та бути більш уважними до осіб з інвалідністю. Факти повинні висвітлюватися без емоційного підтексту. Необхідно пам'ятати про важливість гідності та поваги до кожного, незалежно від його інвалідності чи інших особливостей.
 2. Висловлювання, що містять такі слова як *«виродок»*, *«страхіття»*, *«бідні батьки»*, є образливими та дискримінаційними щодо осіб з інвалідністю. Вони можуть ображати та впливати на таких осіб, а також спричинити психологічну травму. Такі висловлювання створюють негативний стереотип щодо осіб з інвалідністю та сприяють соціальній ворожнечі та ізоляції (виключенню).
 3. Використання глузливих фраз та зображень щодо осіб з інвалідністю також має ознаки мови ворожнечі. Такі висловлювання є не лише неприйнятними, а й образливими, дискримінаційними та жорстокими. Тому демонстрація або висміювання особливостей фізичних чи інших порушень, мовлення та способу життя осіб з інвалідністю є неприйнятними, оскільки це може призвести до стигматизації, переслідування та негативного ставлення у соціумі.
- **Висміювання осіб з інвалідністю у шоу, виставах, телесеріалах, які використовують інвалідність та/або висловлювання про інвалідність (порушення здоров'я) для гумору.**

Коментар. Цей критерій визначає одну з форм дискримінації та стереотипів, пов'язаних з інвалідністю, і показує, що висміювання та образи, спрямовані на осіб з інвалідністю, особливо в медійних продуктах, є неприйнятними та некоректними. Це може вплинути на сприйняття інвалідності як чогось комічного або чогось такого, що не заслуговує на повагу, що, у свою чергу, може посилити соціальну відчуженість та нерівність. Висміювання осіб з інвалідністю у шоу, виставах, телесеріалах може образити та вплинути з кількох важливих причин:

1. Це може сприяти формуванню негативних стереотипів щодо осіб з інвалідністю, показуючи їх у не вигідному світлі як об'єкти жартів та сміху, що ускладнює їхню інтеграцію у суспільство.
2. Це може сприяти соціальній ворожнечі та призводити до агресії щодо осіб з інвалідністю.

3. Висміювання осіб з інвалідністю порушує принцип інклюзії, вилучаючи їх зі звичайного соціального контексту та позиціонуючи як «інших», що суперечить принципам інклюзії та рівності. Слід враховувати, що інвалідність є частиною життя багатьох осіб, і медіа та розважальні програми повинні використовувати гумор та комедії, які сприяють розумінню та співчуттю, а не висміюють людей з інвалідністю.

• **Висловлювання у медіа, які посилюють опікунське ставлення до осіб з інвалідністю, навіть якщо вони представлені позитивно.**

Коментар. Опікунське ставлення в цьому контексті означає, що люди з інвалідністю можуть сприйматися як об'єкти благодійності чи пожертвувань, а не як повноцінні громадяни з правами та можливостями. Навіть коли осіб з інвалідністю представляють позитивно, деякі висловлювання можуть мати прихований зміст або елементи опікунства, що може обмежувати їхню незалежність і рівність у суспільстві. Висловлювання опікунського характеру щодо осіб з інвалідністю можуть проявлятися, наприклад, коли медіа схвально висвітлюють досягнення осіб з інвалідністю за дії, які залишилися б буденними та неакцентованими, якби їх виконали люди без інвалідності.

Яскравими прикладами висловлювань опікунського характеру щодо осіб з інвалідністю є:

- *«О, яка ця людина з інвалідністю молодець, що вона може ходити до магазину сама!»* - це висловлювання може намагатися підкреслити незалежність, але все одно акцентує на нормативному ставленні та посилює думку про те, що людина з інвалідністю добре впоралася із звичайними речами;

- *«Цей ветеран з інвалідністю – наш герой»* - хоча це висловлювання може бути добросовісним, воно також може створювати враження, що люди з інвалідністю повинні бути героями лише через свою інвалідність, а не через особисті досягнення;

- *«Для інваліда це така велика перемога!»* - це висловлювання може намагатися підкреслити успіх чи досягнення людини з інвалідністю, але водночас неправильно акцентує, що її досягнення слід оцінювати в іншому світлі через інвалідність;

- *«Ця особа з інвалідністю настільки сильна і цілеспрямована!»* - це висловлювання може вказувати на те, що сила та цілеспрямованість є винятковими якостями для осіб з інвалідністю, що може бути стереотипом.

Загалом, патронажне ставлення може означати, що людей з інвалідністю вважають менш незалежними та нездатними вирішувати питання нарівні з іншими, що може призводити до відчуття неповаги. Опікунське ставлення іноді перебільшує інвалідність, роблячи її більш значущішою, ніж вона є насправді, що може створювати відчуття, що людину ідентифікують лише через її

інвалідність. Водночас, коли фокус зміщується на інвалідність, це може відволікти увагу від інших особистих аспектів, таких як досягнення, навички, інтереси й таланти. Тому людей з інвалідністю слід представляти як особистості з усіма їхніми рисами та можливостями, а не обмежувати їх інвалідністю як головним визначальним фактором їхньої особистості.

- **Висловлювання у медіа про кримінальність осіб з інвалідністю та об'єктивацію ролі «жертви» осіб з інвалідністю.**

Наприклад, *«інваліди на візках рухаються по проїзній частині та просять гроші у водіїв», «умови тримання інвалідів у в'язницях», «двоє молодих хлопців побили та пограбували безпорадного інваліда», «посадовці приватного підприємства «заробили» на інвалідах 20 млн. грн», «голова ДСНС звільнив начальника відділу ДСНС у м. Коростені, який побив інваліда-чорнобильця»).*

Коментар. Цей критерій відображає два основні аспекти:

1. Висловлювання у медіа про кримінальність осіб з інвалідністю посиляються на поширені стереотипи та хибні уявлення про те, що люди з інвалідністю більш схильні до злочинності або їхня інвалідність пов'язана зі злочинними діями. Це може призвести до формування негативного ставлення до цієї групи осіб та страхів або недовіри до них.
2. Об'єктивація ролі «жертви» означає, що медіа можуть змушувати осіб з інвалідністю відчувати себе безсильними, безнадійними та залежними від допомоги, замість того, щоб розглядати їх як самостійних та рівноправних членів суспільства. Це може призвести до відчуття нерівноправності та низької самооцінки серед осіб з інвалідністю. Приклади заяв щодо криміналізації та об'єктивації ролі «жертви» осіб з інвалідністю мають ознаки мови ворожнечі та дискримінації цієї спільноти.
3. Повідомлення про етнічну приналежність, релігію чи інвалідність у кримінальних історіях виправдане лише за умови безпосереднього відношення до справи. Медіа згадувати інвалідність особи лише за умови, що вона має суттєве значення (наприклад, стосується мотиву, вразливості чи конкретних правових міркувань). Перш ніж згадувати інвалідність особи, працівники медіа повинні запитати: чи потрібна ця інформація для розуміння аудиторією фактів справи? Чи вплине опускання деталей щодо інвалідності на здатність громадськості зрозуміти контекст або наслідки події? Якщо відповідь негативна, інвалідність не слід згадувати.

- **Інформаційні повідомлення у медіа про агресивність і озлобленість осіб із інвалідністю.**

Коментар. Повідомлення про агресивність і озлобленість осіб із інвалідністю можуть поширюватися з метою створення заголовків чи інформації про агресивних і озлоблених осіб з інвалідністю для привернення уваги глядачів або читачів, що зрештою може збільшити кількість переглядів матеріалу та прибуток від реклами. Водночас такі повідомлення можуть бути частиною

журналістського розслідування порушень прав людини, особливо, коли вони допомагають привернути увагу до ситуацій, які потребують захисту та реагування. Такі повідомлення можуть сприяти негативному ставленню до людей з інвалідністю, а також викликати відчуття несправедливості щодо них у медіа. Медіа повинні бачити різницю між об'єктивною інформацією та надмірними сенсаціями чи маніпуляціями інформацією. Об'єктивність та повага до прав людини завжди повинні бути пріоритетом у роботі медіа.

- **Стигматизація у медіа людей з інвалідністю через вживання словосполучення на кшталт «людина страждає на хворобу».**

Коментар. Вживання словосполучення «людина страждає на хворобу» створює враження, що інвалідність є наслідком лише хвороби, що може призвести до дискримінації, оскільки інші можуть ставитися до осіб з інвалідністю по-різному через цей медичний контекст. Такі словосполучення зводять людину до їхнього медичного стану та опускають інші аспекти їхньої особистості та життя, спрощують і узагальнюють інвалідність без урахування їхньої різноманітності та індивідуальності. Використання таких виразів може також сприйматися як жалість до осіб з інвалідністю, що може бути образливим, оскільки їхні можливості та досягнення ігноруються заради співчуття. Однак медіа повинні використовувати мову, яка визнає більше можливостей та досягнень осіб з інвалідністю та не звужує їх до медичного стану чи хвороби. Такі образливі та спрощені висловлювання можуть викликати негативні асоціації та посилювати сприйняття осіб з інвалідністю як безпорадних та неієздатних осіб, які потребують постійного догляду. Таке ставлення може бути образливим, оскільки багато осіб з інвалідністю ведуть активне громадське життя.

- **Дегуманізація та маргіналізація осіб із інвалідністю через відсутність забезпечення підходу «person-first language» в матеріалах медіа. Наприклад, неетична лексема «психічнохворий», замість «людина із психічним порушенням».**

Коментар. Дегуманізація та маргіналізація осіб із інвалідністю через відсутність підходу, що орієнтує увагу на людину («person-first language»), описує проблему використання мови, яка може призвести до знеособлення та відчуження осіб з інвалідністю. Використання принципу «person-first language» підкреслює важливість починати речення з ідентифікації особистості, а не її інвалідності. Цей підхід наголошує на тому, що інвалідність не визначає особу і не впливає на її ідентичність. Наприклад, використання термінів на кшталт «психічнохворий», які зосереджуються на інвалідності, а не на особистості, може призвести до сприйняття людини з інвалідністю як об'єкта чи медичного випадку, а не як повноцінної особи з власною гідністю. Підхід «person-first language» демонструє, що до людини слід ставитися, перш за все, як до особистості, використовуючи терміни, де інвалідність є лише однією з характеристик, а не визначальною ознакою. Наприклад, вираз «людина із психічним порушенням» підкреслює, що ця людина є передусім людиною, а потім має певну характеристику. Ця фраза демонструє важливість використання етичних та коректних термінів у медіа для

запобігання дегуманізації і маргіналізації осіб з інвалідністю. Використання етичної мови та підходу «person-first language»: по-перше, допомагає зберегти гідність та повагу до осіб із інвалідністю; по-друге, сприяє створенню середовища, де люди з інвалідністю можуть брати участь у всіх аспектах життя без перешкод та дискримінації; по-третє, допомагає підвищити обізнаність громадськості про інвалідність та її різні аспекти, що може покращити сприйняття та розумінню проблем і потреб осіб із інвалідністю. Акцент на інвалідності людини в матеріалі про її життя не повинен переважати над акцентом на її особистості, професії та навичках, оскільки це принижує її як людину з інвалідністю.

• Підбурювання до дискримінаційних та обмежувальних дій у медіа щодо осіб з інвалідністю через їхні вимоги чи зауваження до органів публічної влади щодо відсутності забезпечення коректної комунікації у медіа, а також гарантованого рівного доступу до послуг публічного сектору, дотримання прав осіб з інвалідністю.

Коментар. Медійні матеріали, які сприяють дискримінації, можуть посилювати негативні стереотипи та забобонні переконання щодо осіб з інвалідністю, що може призвести до загострення упереджень і соціальної ізоляції цієї спільноти. Підбурювання до дискримінації у медіа може зменшувати мотивацію державних органів і компаній використовувати коректну термінологію по відношенню до осіб з інвалідністю, що може обмежити їхню здатність брати участь у суспільному та економічному житті. Формою підбурювання до дискримінаційних та обмежувальних дій у медіа щодо осіб з інвалідністю через їхні вимоги чи зауваження щодо відсутності гарантій їхніх прав та рівного доступу до державних послуг може бути ретрансляція чи поширення висловлювань, що виправдовують дискримінацію осіб з інвалідністю, наприклад, через неможливість їх працевлаштування, без критичного редакційного підходу та відповідних коментарів. Такі висловлювання можуть звучати як: *«З вашою зовнішністю з людьми не можна працювати, це не відповідає стандартам та відштовхує»*.

Ключові приклади некоректного вживання лексики щодо осіб з інвалідністю з боку посадових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, працівників комунальних установ та підприємств в Україні можуть включати:

а) патерналістський наратив, який полягає у сприйнятті осіб з інвалідністю як об'єктів допомоги та співчуття, а не як активних членів суспільства, наприклад: *«ми допомагаємо цим бідолахам»*;

б) вживання слів та фраз, які обмежують можливості та самостійність осіб з інвалідністю, наприклад: *«не може самостійно пересуватися»*;

с) недооцінка або ігнорування прав і потреб осіб з інвалідністю у доступі до послуг, інфраструктури, освіти тощо;

d) недостатнє висвітлення чи повна відсутність у комунальних/регіональних медіа, що фінансуються за рахунок місцевих бюджетів, успішних історій і досягнень осіб з інвалідністю, які можуть надихати інших.

Редакціям комунальних і регіональних медіа важливо враховувати, що описані приклади та вживання некоректної лексики можуть призводити до дискримінації, соціальної ізоляції та обмеження прав осіб з інвалідністю. Для створення більш толерантного суспільства необхідно використовувати толерантну мову та коректну термінологію, яка визнає права та гідність кожної людини, незалежно від наявності чи відсутності інвалідності.

• Цитування у медіа дискримінаційних висловів і текстів про осіб з інвалідністю без редакційного коментаря та/або альтернативної полеміки, що визначає розмежування між позицією того, у кого беруть інтерв'ю, і позицією журналіста.

Коментар. Цей критерій стосується важливості етичного та відповідального підходу до цитування дискримінаційних висловів та текстів про осіб з інвалідністю. Цитування таких висловів без редакційного коментаря може сприяти поширенню дискримінації та стереотипів, а також може бути шкідливим і образливим для аудиторії. Включення редакційного коментаря чи контексту до цитованих матеріалів може допомогти показати, що такі вислови є неприйнятними, та сприяти просвіті споживачів інформації щодо проблем дискримінації. Це також може встановлювати стандарти правильної роботи з такими матеріалами. Цитування дискримінаційних висловів без відповідного контексту може бути використане для маніпулювання громадською думкою та створення конфліктів. Враховуючи, що міжнародна спільнота уважно стежить за інформаційним висвітленням ключових подій в Україні, кожне негативне враження від поширення дискримінаційних матеріалів, зокрема щодо вразливих груп населення, може негативно вплинути на імідж України на міжнародній арені. Цитування дискримінаційних висловів і текстів про осіб з інвалідністю без належного контексту та редакційного коментаря може завдати шкоди людям з інвалідністю та поширити стереотипи про них як менш здатних, слабких чи недостойних. Тому важливо чітко розмежувати позицію особи, яка надає інтерв'ю і позицією журналіста.

• Згадка про осіб з інвалідністю в принизливому або образливому контексті у медіа.

Наприклад: *«Миколаївські митники допомогли притулку для літніх громадян та інвалідів»*, *«Власник кафе в Лузанівці перекрив інвалідам доступ на пляж»*, *«До новотроїцьких дітей-інвалідів приїхали фахівці з Херсона»*.

Коментар. Використання у медіа некоректних лексичних форм може образити осіб з інвалідністю, може створювати негативний стереотип і сприяти нетолерантності до осіб з інвалідністю або до медіа, які некоректно висловлюються про них на широкий загаль. Некоректною термінологією є,

зокрема, такі терміни: *«літні громадяни та інваліди»*, *«власник кафе перекрив інвалідам доступ»*, *«діти-інваліди»*. Так, у висловлюванні *«літні громадяни та інваліди»* інформаційний сенс виникає в поєднанні літнього віку та інвалідності як двох категорій, що може створити враження, ніби люди з інвалідністю є менш активними чи потребують особливого ставлення через свою вікову категорію. У висловлюванні *«власник кафе перекрив інвалідам доступ»* інформаційний сенс вказує на дискримінацію чи недоступність для осіб з інвалідністю, що може сприяти їхній соціальній ізоляції та образі. У висловлюванні *«діти-інваліди»* інформаційний сенс може полягати в тому, що діти, насамперед, ідентифікуються як інваліди (в некоректному контексті), а не як діти з інвалідністю, що може вносити стигматизацію та образу. Діти мають більше адаптуватися до своєї ролі дитини, а не до інвалідності.

Важливо враховувати й використовувати нейтральні або коректні терміни, які не створюють приниження чи образи під час висвітлення питань, пов'язаних з інвалідністю. Цей критерій вказує на необхідність етичного та обережного підходу до роботи з інформацією та на важливість підтримки позитивного й інклюзивного середовища для всіх громадян.

• **Розміщення коментарів щодо виправдання історичних випадків дискримінації та суспільної ізоляції осіб з інвалідністю у минулих та сучасних військових конфліктах без спростування чи засудження з боку медіа.**

Коментар. У таких висловлюваннях медіа можуть публікувати історичні випадки дискримінації та суспільної ізоляції осіб з інвалідністю у минулому та сучасному без належного спростування цих фактів або засудження такої практики. Такі висловлювання можуть стосуватися невідповідності сучасного або минулого ставлення до осіб з інвалідністю міжнародним стандартам прав людини, включаючи права осіб з інвалідністю. Цей критерій підкреслює важливість того, щоб суспільство та медіа повинні не лише представляти факти дискримінації, а й засуджувати практику, забезпечуючи тим самим кращу обізнаність громадськості про проблеми, з якими стикаються люди з інвалідністю. Такі висловлювання можуть образити осіб з інвалідністю з кількох причин:

- а) з позиції виправдання дискримінації і суспільної ізоляції, коли медіа не спростовують або навіть виправдовують історичні випадки дискримінації та суспільної ізоляції осіб з інвалідністю;
- б) особи з інвалідністю можуть вважати це зневажливим і несправедливим ставленням до їх прав і досвіду;
- в) згадки про історичні і сучасні приклади дискримінації можуть нагадувати особам з інвалідністю про травми та негативний досвід, який сприймається як образа й приниження, вони можуть вважати, що це посилює негативні стереотипи про них.

Загалом, інформаційне значення цього критерію полягає в тому, щоб підкреслити важливість об'єктивного і критичного підходу медіа до подання інформації про історичні та сучасні випадки дискримінації із засудженням такої практики та захистом прав осіб з інвалідністю, це також може допомогти зберегти історичну пам'ять та запобігти повторенню історичних помилок.

• **Надмірна зосередженість медіа на біологічному або медичному аспекті висвітлення життя осіб з інвалідністю через призму так званої «медичної моделі», у тому числі через вживання медичних штампів, здатних посилити стереотипи про осіб з інвалідністю як про «нездорових осіб».**

Коментар. Цей критерій стосується проблеми, коли медіа приділяють занадто багато уваги біологічному або медичному аспекту інвалідності та висвітлюють її через призму «медичної моделі». Медична модель здебільшого розглядає інвалідність головним чином як медичну проблему, і це може призвести до ставлення до інвалідності переважно як до медичної проблеми та сприйняття осіб з інвалідністю як «нездорових» чи «недолікованих», що посилює стереотипи та обмежує їхні можливості. Оскільки вона зосереджена на окремих медичних діагнозах, так звана «медична модель» інвалідності покладає відповідальність за будь-які труднощі, з якими вони стикаються у повсякденному житті, на самих осіб з інвалідністю. Водночас «медична модель» повністю відкидає обмежувальне середовище та бар'єри, які створюються суспільством загалом, а не особами з інвалідністю. Надмірна зосередженість медіа на біологічних або медичних аспектах висвітлення осіб з інвалідністю крізь призму так званої «медичної моделі» може призвести до загострення соціального стереотипу про те, що інвалідність - це проблема, яку потрібно вирішувати виключно на медичному рівні, без участі осіб з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя.

Цей критерій стосується необхідності більш різноманітного та глибшого підходу до висвітлення інвалідності у медіа. Замість того, щоб зосереджуватися на медичних аспектах, медіа можуть висвітлювати різні сторони життя та досягнення людей з інвалідністю, включаючи їхні успіхи, таланти, досвід, що сприятиме створенню більш толерантного та інклюзивного суспільства.

6.6) Фобія щодо кримських татар:

- заклики до утисків та дискримінації, висловлювання про неповноцінність та/або злочинність мігрантів чи внутрішньо переміщених осіб кримськотатарського походження (наприклад, з території тимчасово окупованого Криму);
- поширення негативних етнічних стереотипів російської пропаганди на весь кримськотатарський народ через опис негативних характеристик окремих осіб кримськотатарського походження, релігійної приналежності, невиправдані узагальнення, що провокують утиски та дискримінацію;

- заклики до утисків, дискримінації, застосування насильства щодо представників кримськотатарського народу через звинувачення окремих осіб у співпраці (колабораціонізмі) з окупаційною адміністрацією Російської Федерації, зокрема у зв'язку з конкретною ситуацією із зазначенням об'єкта насильства, проголошення насильства допустимим засобом у статтях, повідомленнях тощо, включно з прямими закликами до насильства щодо кримськотатарського народу;
- завуальовані заклики до насильства й дискримінації кримськотатарського народу через пропаганду «позитивних» історичних або сучасних прикладів насильства чи дискримінації. Наприклад, *«Росія намагається довести світові, що Крим - це «исконно русская земля», а кримські татари прийшли на півострів разом з військами середньовічної монгольської держави Золотої Орди на початку XIII століття», «кримські татари - прийшлий, а не корінний народ»;*
- маніпулятивне та неприйнятне використання у медіа різноманітних історичних фактів поза історичним контекстом про нібито вчинення злочинів кримськими татарами проти українців або навпаки, та нібито непереборні суперечності між двома народами. Такі посилення на історичні події та кейси сприяють поширенню імперських російських наративів щодо історії Кримського півострова;
- поширення наративів, пов'язаних з політикою колишньої Російської імперії та СРСР щодо делегітимізації національної та етнічної ідентичності кримських татар, виправдання, виключення або дискримінація кримських татар. Зокрема, найпоширенішим стереотипом щодо етногенезу кримських татар, є те, що вони з'явилися в Криму лише у XIII-му столітті внаслідок так званої «татаро-монгольської навали» та мають нібито монголо-татарське походження;
- виправдання історичних випадків насильства й дискримінації щодо кримськотатарської спільноти, зокрема геноциду та депортації кримськотатарського народу в роки Другої світової війни, після повернення до Криму у 90-ті роки XX століття або під час тимчасової окупації Криму з 20 лютого 2014 р.;
- заперечення фактів, послідовної та утисків з боку окупаційної адміністрації Російської Федерації кримськотатарського народу з 20 лютого 2014 року - першого дня тимчасової окупації Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя;
- заохочення, виправдання, підбурення та відсутність критичного ставлення до сучасної депортації та репресій представників кримських татар окупаційною адміністрацією Російської Федерації у матеріалах медіа;
- твердження про поширеність екстремістських, радикальних настроїв серед представників кримських татар та їхню схильність до терористичних методів

діяльності для досягнення власних цілей. Наприклад, *«усі вони – екстремісти та терористи»*;

- негативна стигматизація Меджлісу як представницького органу кримських татар та загалом кримськотатарського народу через призму використання наративів російської пропаганди. Наприклад, як *«ворогів росії»*, як організації *«що заборонена в росії і сповідує людиноненависницьку ідеологію і мріє про продовження обкрадання кримчан»*, *«меджліс - терористична заборонена в росії організація»*; висловлювання про тотожність Меджлісу та терористичної організації «ІДІЛ» тощо;

- поширення тверджень про виняткову несумісність інтересів кримських татар з національними інтересами України;

- звинувачення кримських татар, Меджлісу кримськотатарського народу у нібито посяганні на територіальну цілісність та недоторканість державного кордону України, а також незгоді з конституційним статусом Автономної Республіки Крим і м. Севастополя як невід’ємної частини України;

- узагальнені заяви про те, що всі кримські татари відмовилися протистояти російським загарбникам та окупаційній адміністрації Російської Федерації після початку тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя;

- висловлювання з метою стигматизації етнічної групи кримських татар та применшення свобод, законних інтересів та прав, зокрема, права кримських татар на внутрішню самоідентичність як невід’ємної частини України - Кримського півострову, на території якого вона сформувалася як цілісний унікальний етнос;

- навмисна відмова визнати статус кримських татар корінним народом України з метою їх дискримінації, утиску та, отже, використання у медіа лексики, яка може висловлювати неповагу до їхньої ідентичності та прав. Наприклад, *«етнічна група»*, *«вразлива етнічна спільнота»*, *«вразлива меншина»* чи навіть *«національна меншина»*;

- поширення наративу про взаємозв’язок між реалізацією права кримських татар на самовизначення як корінного народу України та загрозою нібито розвитку кримськотатарського сепаратизму та, як наслідок, порушення територіальної цілісності України;

- твердження про зацікавленість і наміри керівництва Меджлісу та всіх кримських татар ініціювати дискримінаційні дії щодо певних соціальних та етнічних груп, а саме «російськомовних», етнічних росіян та громадян РФ, які тимчасово проживають на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя;

- поширення висловлювань про загрозу «ісламізації» окремих регіонів України, куди вимушено переїхали та проживають представники кримськотатарського народу після тимчасової окупації РФ території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя;
- нагнітання у медіа панічних настроїв навколо ідеї про «коренізацію кримських татар» на території України, зокрема, Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, з метою посіяти міжетнічну ворожнечу та недовіру між громадянами України різного етнічного походження;
- твердження, що лише кримські татари як корінний народ України потребують справедливого представлення в державних і місцевих органах влади після деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя;
- заперечення тверджень про те, що кримськотатарська мова і культура є невід'ємною частиною культурної спадщини України;
- заперечення участі кримських татар у підрозділах Сил безпеки й оборони України проти загарбницьких військ РФ. Поширення тверджень у медіа про те, що представники кримськотатарського народу уникають виконання військового обов'язку щодо захисту України та деокупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

6.7) Українофобія (антиукраїнські настрої)

Підготовлено за результатами моніторингів Національної ради російської пропаганди

а) Заперечення існування Української держави, української нації, правомірності розвитку української національної державності, права українців на національну суверенну соборну державу:

- заперечення того факту, що український народ (українська національна спільнота) має власну ідентичність з використанням історичних аргументів;
- народ, який проживає на територіях Донецької, Луганської областей, АР Крим та інших окупованих територіях, є росіянами, а не українцями;
- дегуманізація українського народу, його частин чи окремих осіб під приводом денацифікації чи сегрегації, ідей визволення та очищення з використанням військових сил та захоплення територій;
- виправдання фізичного знищення українців під приводом вирішення геополітичних проблем;
- твердження про те, що існування української державності становить загрозу іншим країнам та українському народові;
- заперечення права українського народу на незалежність та суверенітет;
- висловлювання про те, що український народ та українська державність є природними ворогами інших країн;

- висловлювання про те, що повне або часткове знищення України, захоплення її території має бути метою зовнішньої політики інших країн;
- висловлювання про те, що українському народові та державі Україна загрожує знищення, проте єдиною альтернативою виживання є стати союзником чи частиною Росії;
- висловлювання про те, що незалежна Україна може існувати лише в межах шести західноукраїнських областей: Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської, Закарпатської, Рівненської, Чернівецької, тоді як усі інші території можуть належати іншим країнам, зокрема Росії;
- висловлювання про те, що «малоросійський» народ є корінним народом Російської імперії, тоді як «політичне українство», «політична українська державність» - це нацистське ідеологічне утворення;
- висловлювання про те, що територія України є історичною територією Росії, а сучасна Україна є політичним проєктом інших країн;
- висловлювання із запереченням можливості існування України як незалежної країни українського народу;
- висловлювання про те, що існування є результатом помилкової політики керівництва Радянського Союзу;
- висловлювання про те, що Одеса, Харків, Донецьк, Луганськ, Суми, Дніпро, Херсон та інші міста ніколи не вважали себе частиною України і не мають нічого спільного з українським народом;
- виправдання агресивної політики Росії аргументом про те, що Україна відмовилась від дружби з Росією, від її ядерної парасольки, дешевих енергоресурсів тощо.

б) Заперечення боротьби проти підкорення, експлуатації, асиміляції українського народу:

- твердження про те, що Сили оборони України здійснюють терористичні акти, військові дії або інші акти насилля проти власного цивільного населення;
- висловлювання про те, що більшість українців мріють вбивати росіян;
- висловлювання про те, що в Україні відбувається етноцид російськомовного населення;
- висловлювання про те, що українців перетворили на витратні матеріали, що використовуються у війні в обмін на західні кредити;
- твердження про те, що українці невдячні, тому заслужили покарання від Росії;
- висловлювання про необхідність правового запровадження смертної кари або інших форм покарання для українців, які воювали проти армії РФ;
- висловлювання про необхідність розділу України на частини, які мають відійти РФ повністю або на правах автономних територій;
- підбурення, залякування або заклики до громадян України на окупованих територіях ставати громадянами РФ;
- висловлювання про те, що український народ відродиться з українців, які проживають у РФ;

- висловлювання про те, що в Україні здійснюється геноцид українського народу, бо українці гинуть у війні між Україною та Росією;
- висловлювання про те, що самі українці винні у війні на своїй території, оскільки вона є результатом «неправильного» політичного вибору, а не агресивної державної політики Росії.

с) Відмова у законному захисті політичних, економічних та культурних прав українського народу, розвитку української національної науки та культури:

- твердження про те, що денацифікація тотожна деукраїнізації;
- висловлювання про те, що Росія бореться за інтереси українського та інших європейських народів в Україні та захищає універсальні людські цінності;
- заклики до знищення цивільної інфраструктури України, зокрема аргументуючи їх тим, що Росія все відбудує після своїх перемоги;
- твердження про те, що Україна не розвиває українську культуру, а знищує російську;
- виправдання застосування воєнної сили для захисту культурних та релігійних цінностей в Україні як до своєї власності;
- заклики до примусового переселення українців на територію інших країн, зокрема для уникнення критичних наслідків руйнування цивільної інфраструктури в Україні;
- твердження про те, що територія України, культурні цінності та релігійні реліквії українського народу належать Росії, а вивезення цінностей з України до західних країн є пограбуванням Росії;
- твердження про те, що Росія воює на території України не з Україною та українцями, а з західними країнами.

d) Зневажливе, принизливе ставлення до питомих етнокультурних ознак українців, приниження української мови та культури:

- висловлювання про те, що української мови як результату історичного розвитку українського народу та його культури ніколи не існувало;
- твердження про те, що денацифікація України включає надання російській мові статусу другої державної мови в Україні та повернення її політичним, культурним та освітнім утворенням РФ;
- висловлювання про те, що закони України про порядок функціонування української мови спровокували Росію на військову операцію;
- заяви про те, що українці не мають прав на власну мову та національну державність;
- висловлювання про те, що державна мова використовується в Україні для сегрегації російськомовного населення;
- заяви про те, що українці окупували території, населення яких розмовляє російською мовою;
- заяви про те, що українська мова – це мова сільського населення, вона є маргінальною та провінційною, і може використовуватися лише найнижчими соціальними групами;

- висловлювання про те, що українці не мають власних моральних та духовних цінностей, крім тих, що приніс «руський мир»;
- заклики до українців, які вважають себе православними, перейти на бік Росії;
- твердження про те, що українська мова є різновидом російської мови, якою розмовляють «малороси».

е) Негативна стигматизація українців: нацисти, фашисти, бандерівці, терористи, расисти, сатаністи:

- висловлювання про те, що українська нація – це нащадки бандерівців, звільнених радянською владою у 50-х роках;
- висловлювання про те, що українці поділяються на фашистів (нацистів) та антифашистів;
- твердження про те, що ідентичність українського народу перетворена на нацистську;
- висловлювання про те, українці зрадили пам'ять батьків та дідів, які воювали у часи Другої світової війни з нацистами та фашистами;
- висловлювання про те, що українці захищають нацистські цінності, титульну націю та націоналістичний політичний режим;
- заяви про те, що українська нація сформована на основі ідей расизму;
- висловлювання про те, що українці проходять експеримент сакралізації цінностей, який жодне «нормальне» суспільство ніколи не допустить;
- твердження про поглиблену природню агресивність українців, які проживають у західних областях України;
- виправдання агресивної державної політики Росії аргументом про звільнення українців від ідеології нацизму;
- висловлювання про те, що русофобія в Україні бере свій початок від бандерівців, реабілітованих радянською владою;
- твердження та заяви про те, що європейські країни вважають всіх українців нацистами;
- узагальненні твердження про те, що всі українці, які не підтримують Росію, є ворогами, нацистами і їх потрібно знищити;
- висловлювання про те, що українцям байдуже з ким воювати за незалежність, оскільки вони ненавидять інші народи;
- висловлювання про те, що «політичний» (свідомий) українець – це бандерівець, неонацист, який заперечує російську мову, російську православну церкву та вигадує для себе окрему версію історії;
- заклики до знищення усіх українських політиків та військових як терористів;
- висловлювання про те, що українці – це хворі, зомбовані люди, які потребують загального лікування;
- узагальнені твердження про те, що українці заслуговують на смерть;
- висловлювання про те, що ЗСУ проводять політики знищення російськомовних військових у своїх лавах;
- твердження про те, що українці здатні знищувати людей з ідеологічною метою;
- висловлювання про те, що РФ заради своєї безпеки повинна захопити території України, які відмовляються бути «звільненими» російською армією;

- виправдання фізичного знищення українців через відсутність поваги до росіян;
- висловлювання про те, що озброєні українці є терористичною загрозою для європейських країн;
- висловлювання про те, що українці становлять терористичну загрозу для російських жінок та дітей, які перебувають на території країн Європи;
- висловлювання про те, що надійним способом розпалити ненависть європейців до українського народу є допуск на територію європейських країн кількох мільйонів українців;
- висловлювання про те, що українці відмовився від християнства та обрали сатанізм;
- висловлювання про те, що російська мова є інструментом боротьби з поклонінням дияволу в Україні;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що українці заслуговують на помсту за збройний опір російській армії;
- українці – це тварини без історичної пам'яті;
- українці – це дурний народ, який виконує накази інших;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що українці перетворився на націю нацистів та язичників;
- виправдання агресії та геноцидної політики через використання аргументу про те, що українців необхідно знищити до останнього, а тих, хто виживе, необхідно «перевиховувати»;
- висловлювання про те, що більшість українців дотримується нацистської ідеології та пригнічують іншу частину населення;
- висловлювання про те, що денацифікація українців має бути тривалим процесом;
- заклики до агресії через використання аргументу про те, що успішна денацифікація може бути гарантована лише російськими військовими базами по всій території України;
- висловлювання про те, що лише ті українці, які здадуть зброю та пройдуть денацифікацію, зможуть продовжувати проживання на території України.

f) Представлення України як агресивного, антинародного, нацистського, фашистського, терористичного, нелегітимного режиму, створеного штучно, повністю залежного від західних країн, який втілює зло та сатанізм

- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Росія звільняє українців від нацистського режиму;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Україна є країною сатанізму та ворогом православ'я;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Україна є територією антиправослав'я;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Україна буде свою національну ідентичність на основі неонацистської ідеології;
- висловлювання про те, що Україна є незаконною, нелегітимною країною;

- висловлювання про те, що Україна має історичні традиції державного тероризму;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Росія не розпочинала війну в Україні, а просто намагається її зупинити;
- виправдання агресії через сакралізацію війни Росії проти України, проголошенням її «священною»;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що українці заслуговують на знищення, бо вони обрали собі сатанинську владу;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що напади на українські міста та знищення мирного населення є законними цілями війни та демонстрацією сили РФ;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що Україна є втіленням зла, а тому має бути знищена;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що Україна – є загрозою для Росії, а тому вона має бути знищена;
- висловлювання про те, що Україна здійснювала геноцид народу Донбасу;
- виправдання агресивної політики через використання аргументу про те, що Росія не починала війну, а мала відповісти на агресивні дії України;
- висловлювання про те, що український уряд розправляється зі своїм народом у війні;
- висловлювання про те, що Росія є «лагідним» завойовником, який прагне звільнити та примусити ворога до цивілізованої поведінки, а не знищити його;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що у Росії немає іншого вибору, окрім як знищити Україну військовим шляхом;
- висловлювання про те, що українська армія вчиняє геноцид власного народу, атакуючи цивільні об'єкти;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що Україна втілює абсолютне зло, яке потрібно знищити;
- висловлювання про те, що Україна замкнула всі народи, що проживають на її території, у жорстокому терористичному режимі;
- висловлювання про те, що Україна є синонімом тероризму, а українець – синонімом терориста;
- висловлювання про те, що метою України є не повернення територій, а територіальні претензії до Росії;
- висловлювання про те, що адміністративні одиниці України, які є частиною території РФ згідно з її конституцією, були раніше окуповані Україною;
- висловлювання про те, що українських дітей примусово готують до того, щоб їх силою перетворили на геїв, лесбійок та трансгендерів;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що українці становлять загрозу для існування РФ;
- висловлювання про те, що Україна є терористичною організацією;
- висловлювання про те, що ідея української нації ґрунтується на ідеї пригноблення інших народів, що мешкають в Україні;
- висловлювання про те, що українці повинні зробити свій вибір: або жити з нацистським урядом і нести відповідальність за війну, або підтримувати дії російського політичного керівництва;

- виправдання агресії через використання аргументу про те, що війна в Україні – це боротьба проти організованого міжнародного геноциду Росії та її народів;
- висловлювання про те, що якщо Україна переможе у війні проти РФ, усі євреї на її території будуть знищені;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що ядерний напад на Україну є виправданим актом з воєнної та моральної точки зору;
- висловлювання про те, що метою війни для України є знищення російськомовного населення;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що західні області України є ворожими територіями для РФ, тому там можна вести «нормальну» війну;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що війна в Україні – це покарання українського народу за жертви в Одесі та Донбасі;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що українці є екзистенціальною загрозою для російського народу;
- висловлювання про те, що західні політтехнологи створили національний український різновид неонацизму для знищення українського народу;
- висловлювання про те, що Україна створила особливий тип фашизму, який становить загрози всьому людству;
- висловлювання про те, що Україна порушила зобов'язання за Мінськими домовленостям, тому війна є її власною провиною;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що РФ розпочала війну проти київського режиму, а не проти українців, тому вона є рятівником, а не агресором;
- висловлювання про те, що український народ є агресором, який розпочав війну проти власних громадян на у Луганській та Донецькій областях, а не жертвою;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що Росія рятувала українських дітей, бо вони були не потрібні Україні;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що Росія рятувала українських дітей від нелегальних трансплантологів та педофілів із західних країн;
- висловлювання про те, що Україна проводить етнічні чистки шляхом примусової мобілізації;
- висловлювання про те, що Україна мобілізує інвалідів та дітей;
- висловлювання про те, що Україна використовує війну для активних поставок людських органів на світовий ринок трансплантології;
- висловлювання про те, що ракетні удари по цивільній інфраструктурі України не є проявом наміру геноциду українців, а це лише відповідь Росії на напад на Кримський міст;
- виправдання агресії через використання аргументу про те, що Росія звільняє українців від колоніальної залежності від Заходу шляхом анексії українських територій;

g) Приписування українцям підтримки агресивних намірів путінського режиму та російської імперської геополітично-ідеологічної доктрини «русского мира»

- Поширення некритичного історичного аргументу про те, що Переяславська рада є позитивним прикладом того, як український народ може возз'єднатися з Росією в єдиній країні, щоб позбутися іноземного гноблення;
- узагальнене твердження про те, що усі (або більшість) українців підтримують Путіна та Росію;
- висловлювання про те, що метою війни є прагнення російського, українського та білоруського народів до возз'єднання в єдину сім'ю братніх слов'янських народів;
- висловлювання про те, що війна в Україні є способом об'єднання руської цивілізації, «русского» народу, включаючи українців;
- твердження про те, що союз України з Росією – єдиний спосіб врятувати її від територіальної експансії інших країн;
- виправдання геноцидної політики через використання аргументу про те, що усе, що було створено Російською імперією або Радянським Союзом є «русским миром», а інші країни на цій території не мають права на існування;
- поширення некритичного історичного аргументу про те, що російська мова, що використовується в Україні, доводить, що Україна століттями була частиною «русского мира»;
- висловлювання про те, що позиція політичного керівництва РФ ближча до українців, ніж позиція керівництва України;
- висловлювання про те, що справжню Україну захищають бойові підрозділи ДНР та ЛНР;
- висловлювання про те, що ЗСУ не захищають українців, тому що їм нічого не загрожує;
- використання некритичного історичного аргументу про те, що війна в Україні – це відродження Святої Руси.

V. Особливо тяжкі форми мови ворожнечі

Особливо тяжкі форми мови ворожнечі мають високий ступінь небезпеки для суспільства, оскільки вони здатні спричинити насильство, дискримінацію або порушення прав людини. Такі прояви потребують жорстокої реакції з боку держави та міжнародних інституцій. До них належать:

а) Публічне підбурювання до вчинення геноциду, злочинів проти людяності або воєнних злочинів – заклики, що прямо чи опосередковано спонукають до масового знищення людей, нелюдського поводження чи порушень міжнародного гуманітарного права.

б) Публічне розпалювання ненависті, насильства або дискримінації – висловлювання, які систематично та послідовно провокують ворожнечу, агресивні дії чи обмеження прав людей, у тому числі через медіа.

с) Расистські, ксенофобські, сексистські та ЛГБТІК – фобічні погрози – прямі чи завуальовані погрози, спрямовані проти осіб чи груп осіб за ознакою раси, національності, статі, сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності, що створюють атмосферу страху та небезпеки.

д) Расистські, ксенофобські, сексистські та ЛГБТІК-фобічні публічні образи – принизливі висловлювання чи дії, що завдають шкоди гідності та репутації осіб чи груп осіб через їхню приналежність до захищених категорій.

е) Публічне заперечення, тривіалізація та потурання геноциду, злочинам проти людяності або воєнним злочинам – висловлювання, які применшують значення, виправдовують чи ігнорують задокументовані акти геноциду, злочини проти людяності чи воєнні злочини (останні визначені у статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

ф) Навмисне поширення матеріалів, що містять такі прояви ворожнечі, включно з ідеями, заснованими на расовій перевазі або ненависті – свідоме розповсюдження текстів, зображень чи інших носіїв інформації, які включають ідеї расової переваги, ненависті чи заклики до дій, зазначених у пунктах (а-д).

VI. Структура аналізу мови ворожнечі. Рабатський пороговий тест. Чинники ЄСПЛ.

Аналіз мови ворожнечі є складним процесом, який вимагає врахування кількох факторів, щоб встановити її наявність та межі правового втручання. Одним із ключових міжнародних інструментів є Рабатський пороговий тест, розроблений у рамках Плану дій ООН у Рабаті (2012), який допомагає оцінити, чи досягає висловлювання рівня, що виправдовує обмеження свободи слова. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) також застосовує власні чинники для оцінки таких випадків. Обидва підходи доповнюють одне одного.

Рабатський пороговий тест

Рабатський план дій визначає шість критеріїв для оцінки мови ворожнечі, що може вимагати заборони чи обмеження:

- 1. Контекст** – обставини, в яких зроблено висловлювання, включно з політичною, соціальною, історичною чи правовою ситуацією. Контекст має велике значення при оцінці того, чи можуть конкретні висловлювання підбурювати до дискримінації, ворожості або насильства щодо цільової групи, і він може мати пряме відношення як до намірів, так і/або до причинно-наслідкового зв'язку. Особливу увагу при аналізі контексту варто приділяти проявам соціальної напруги у суспільстві, з якою пов'язана мова ворожнечі. Аналіз контексту повинен помістити мовленнєвий акт у суспільно-політичний контекст, що склався на момент виступу та поширення промови;
- 2. Суб'єкт висловлювання (промовець)** – слід враховувати становище або статус (авторитет) промовця в суспільстві, здатність впливати на аудиторію, до якої спрямовано промову, впливати на інших осіб, з огляду на те, що він чи вона є політичним, релігійним або громадським діячем.

Наприклад:

- промовець є політичним діячем, тоді на нього поширюється свобода політичних дискусій, що є цінністю у демократичному суспільстві. З іншого боку, політичний діяч несе більше відповідальності за свої висловлювання, оскільки вони мають більший вплив на аудиторію медіа;

- промовець є журналістом або представником медіа, тоді доречно розмежувати журналіста як автора висловлювання та журналіста, який є причетним до поширення висловлювань. Таке розмежування може мати різні наслідки: журналіст сам не виголошував ніяких заяв, але допоміг їх поширити, журналіст не поділяв оприлюднених поглядів, але надав підтримку у розповсюдженні насильства та ненависті;

- 3. Намір** – чи мав автор намір розпалювати ненависть, дискримінацію чи насильство. Недбалість та необачність є недостатніми для того, щоб

висловлювання були визнані мовою ворожнечі, а не просто розповсюдженням або обігом матеріалу. Намір можна встановити, якщо особа, яка використовує мову ворожнечі, однозначно закликає інших осіб до певних дій, або якщо можна зробити висновок про такий намір з агресивного тону висловлювань чи інших відповідних обставин, таких як поведінка особи раніше. Однак наявність наміру не завжди можна легко продемонструвати, особливо коли висловлювання нібито стосуються фактів або коли використовується завуальована мова. У зв'язку з цим, визначення наміру можливо за рахунок активізації трикутного зв'язку між об'єктом і суб'єктом мовленнєвого акту, а також аудиторією;

Наприклад, контекстуальний аналіз висловлювань може з'ясувати наміри промовця – чи намагався він поінформувати громадськість щодо проблеми, яка становить загальний інтерес, або мета висловлювань полягала у розпалюванні насильства і ненависті, а тому потребує обмеження свободи слова.

- 4. Зміст та форма** – суть висловлювання: чи є воно прямим закликом до насильства, чи опосередкованим вираженням упередженого ставлення. Аналіз змісту може включати ступінь, в якій висловлювання були провокаційними та безпосередніми, а також форму, стиль, характер аргументів промовця, або збалансованість його аргументації;

Наприклад:

- політичні промови або публічні дискусії не підпадають під обмеження свободи слова, якщо в цьому не існує нагальної необхідності;
- висловлювання релігійного характеру мають уникати, наскільки це видається можливим, безпричинних образ інших, в результаті чого порушуються їхні права;
- необхідно розрізняти мову ворожнечі і констатацію фактів. Констатація факту не несе «негативного заряду» і не спрямована на формування негативної установки. Наприклад, не можна вважати мовою ворожнечі інформацію про те, що найбільш неписьменими серед населення України є роми. Зміст такої інформації полягатиме в тому, щоб привернути увагу громадськості, а не зміцнити в масовій свідомості негативний національний стереотип.

- 5. Обсяг мовленнєвого акту (рівень поширення)** – охоплення аудиторії та засоби розповсюдження (особиста розмова, публікація у медіа, соціальні мережі). Включає такі елементи, як досяжність мовленнєвого акту, його публічний характер, масштабність та розмір аудиторії.

Наприклад:

- інформацію було поширено однією листівкою чи трансляцією в основних засобах масової інформації або через Інтернет, чи аудиторія мала засоби реагувати на підбурювання, заява (або твір) поширювалася в обмеженому середовищі або була широко доступною для широкої громадськості.

- важливе значення має формат поширеної інформації, щоб можна було оцінити вплив на аудиторію, хронометраж програми, трансляція у прямому ефірі чи у запису, чи відбувалась трансляція у повторі, чи було висловлено представниками медіа своєї оцінки конкретних висловлювань, чи було висловлено занепокоєння або вибачення офіційних представників медіа тощо.

6. Ймовірність, включаючи неминучість – реальна можливість того, що висловлювання призведе до насильства, дискримінації чи ворожнечі, з урахуванням реакції аудиторії та наявності «критичної маси» для дій. Дія, яка проголошується через підбурювальну мову, не обов'язково має бути вчинена та привести до реального злочину. Проте, певний ступінь ризику шкоди має бути визначений. Це означає, що необхідно визначити, чи існує обґрунтована ймовірність того, що висловлювання можуть спричинити фактичні дії проти цільової групи, визнаючи, що такий причинно-наслідковий зв'язок є достатньо ймовірним.

Наприклад, потенційний вплив на аудиторію є значно меншим у мистецьких творах, таких формах вираження поглядів як сатира, гумор, кінематографічні твори тощо.

Цей тест дозволяє державам обґрунтовано обмежувати свободу слова, зберігаючи баланс із правом на свободу вираження поглядів.

Чинники ЄСПЛ

Європейський суд з прав людини використовує власний підхід для оцінки мови ворожнечі в контексті статті 10 Європейської конвенції з прав людини (свобода вираження поглядів). Основні чинники:

1. **Зміст висловлювань** (Leroу проти Франції, № 36109/03, 2 жовтня 2008 р., § 38 і далі)

Судом розглядалась ситуація, коли французьке сатиричне друковане видання після терористичних подій 11 вересня 2001 року у Нью-Йорку опублікувало сатиричний малюнок з надписом «ми всі мріяли про це, ХАМАС зробив це».

Витяг із судового рішення:

«41. На початку Суд зазначає, що трагічні акти 11 вересня 2001 року, які спричинили вираз, про який йде мова, призвели до глобального хаосу, і що питання, порушені з цього приводу, включаючи їх тлумачення заявником, підпадають під сферу дебатів загального інтересу.

42. Суд зазначає, що малюнок, який показує руйнування веж, супроводжуваний написом «ми всі мріяли про це, ХАМАС зробив це», пародіюючи рекламний слоган великого бренду, був визнаний національними судами як співучасть у прославленні тероризму. Згідно з владою, навіть якщо це не буде розслідувано, спірне видання стверджує ефективність терористичного акту, ідеалізуючи атаки, скоєні 11 вересня. Таким чином, Апеляційний суд постановив, що «роблячи прямий натяк на масові атаки, які відбулися на Манхеттені, приписуючи ці події

сумнозвісній терористичній організації та ідеалізуючи цей катастрофічний проект, використовуючи дієслово «мріяти», даючи однозначну оцінку акту смерті, карикатурист виправдовує використання тероризму, дотримуючись використання першої особи множини («ми» до цього засобу) руйнування, представленого як кульмінація мрії та опосередковано остаточно заохочуючи потенційного читача оцінити в позитивний спосіб успіх злочинної дії. Заявник звинувачує апеляційний суд у тому, що він заперечував його справжні наміри, які були предметом політичного та войовничого вираження, а саме демонструвати свій антиамериканізм через сатиричний образ та ілюструвати занепад американського імперіалізму. За його словами, складових елементів апології тероризму в цьому випадку не було, щоб виправдати обмеження свободи слова.

43. Суд не поділяє аналіз заявника. Навпаки, він вважає, що критерій, використаний Апеляційним судом для визначення вибачливого характеру повідомлення, надісланого заявником, сумісний зі статтею 10 Конвенції. Звісно, зображення чотирьох високих будівель, що руйнуються у хмарі пилу, саме по собі може демонструвати задум автора. Але якщо розглядати його разом із супровідним текстом, твір не критикує американський імперіалізм, а підтримує та прославляє його знищення насильством. У зв'язку з цим Суд спирається на підпис, який супроводжує малюнок, і зазначає, що заявник висловлює свою підтримку та моральну солідарність зі злочинцями, які, як він припускає, скоїли напад 11 вересня 2001 року. За допомогою використаних термінів заявник позитивно оцінює насильство, вчинене проти тисяч цивільних осіб, і посягає на гідність жертв. Суд підтримує думку апеляційного суду про те, що «наміри заявника не були пов'язані з обвинуваченням»; вони були висловлені лише згодом і не мали характеру, зважаючи на контекст, стерти позитивну оцінку наслідків злочинного діяння. У зв'язку з цим Суд зазначає, що провокація не обов'язково має супроводжуватися наслідком, щоб вважатися злочином (див. пункт 14 вище; див. також пункт 19, зокрема статтю 8 Конвенції про запобігання тероризму).

44. За загальним визнанням, ця провокація підпадала під сферу сатири, яка, за словами Суду, є «формою художнього вираження та соціального коментаря, [який] за своїми властивими характеристиками перебільшення та спотворення реальності (...) природно має на меті провокувати та збудити хвилювання. Він також додав, що будь-яке порушення права художника на використання такої форми вираження має розглядатися з особливою увагою. Проте факт залишається фактом: творець, чия творчість підпадає під політичне або войовниче вираження поглядів, не звільняється від будь-якої можливості обмеження у значенні пункту 2 статті 10: будь-хто, хто користується своєю свободою вираження поглядів, бере на себе, згідно з умовами цього пункту, «обов'язки та відповідальність».

45. У цьому відношенні, хоча національні суди не взяли до уваги намір заявника, вони, однак, згідно зі статтею 10 дослідили, чи контекст справи та суспільний інтерес виправдовують можливе використання певного ступеня провокації чи перебільшення. У зв'язку з цим слід зазначити, що карикатура набула особливого масштабу в обставинах справи, про які заявник не міг не знати. У день терактів, 11 вересня 2001 року, він подав свій малюнок, і він був

опублікований 13 вересня, тоді як весь світ був шокований новиною, не вживаючи жодних заходів обережності з точки зору мови. Цей часовий вимір слід розглядати, на думку Суду, як такий, що може посилити відповідальність відповідної особи за її розповідь - або навіть підтримку - трагічної події, незалежно від того, чи розглядається вона з художньої чи журналістської точки зору. Крім того, не можна не помітити вплив такого повідомлення на політично чутливий регіон; незважаючи на його обмежений характер через публікацію в тижневику, про який йде мова, Суд все ж зазначає, що він викликав реакцію, яка могла розпалити насильство та продемонструвати його вірогідний вплив на громадський порядок у регіоні.

46. Отже, Суд доходить висновку, що «санкція», застосована до заявника, ґрунтується на «відповідних і достатніх» підставах».

2. Політичний і соціальний контекст (справа Leroу проти Франції, № 36109/03, 2 жовтня 2008 р., § 38 і далі; справа Delfi AS проти Естонії, згадана в §§ 142-146; справа Perincek проти Швейцарії, згадана в § 205)

а) На прикладі справи Delfi AS проти Естонії показано, як соціальний контекст виступив фактором визнання відповідальності компанії за недостатні зусилля із недопущення поширення ненависницьких коментарів. На публічно доступному популярному порталі Delfi було викладено статтю про паромну компанію, яка зруйнувала льодову дорогу, що сполучала Естонію з деякими островами взимку. Натомість ця компанія надає послуги переправи до цих островів, через що читачі статті висловлювали критичні і навіть радикальні коментарі, деякі з яких стали предметом розгляду суду. Соціальний контекст полягає в тому, що портал є популярним і впливовим, охоплює значну аудиторію, а його компанія-провайдер зацікавлена у збільшенні кількості коментарів, які позитивно впливають на обсяги розміщення реклами і прибутки від неї. Крім того, користувачі могли коментувати статті portalу, будучи цілком анонімними, а сама компанія не завжди видаляла коментарі, що порушували політику користування порталом, хоча залишала за собою таке право. Опублікована стаття стосувалася чутливої проблематики – руйнування льодової дороги, яка була важливим транспортним вузлом взимку. Це стало причиною суспільного обурення, яке було вираженням у т. ч. через ненависницькі коментарі. Суд врахував впливовість і публічну значущість portalу, а також економічну зацікавленість компанії у великій кількості користувацьких коментарів на порталі, які сприяли його прибутковості. Суд визнав компанію, що володіла порталом, відповідальною за розміщення ненависницьких коментарів, посиляючись на такі аргументи:

- фундаментальні права людини не можуть переважувати економічні інтереси компанії;

- компанією-провайдером portalу не було забезпечено ефективні засоби ідентифікації користувачів, на яких через анонімність в Інтернеті не може бути перекладена відповідальність за ненависницькі коментарі;

- компанія-провайдер не забезпечила достатні засоби видалення коментарів, які порушували правила portalу.

б) На прикладі справи Perincek проти Швейцарії: позивач у своїх кількох публічних виступах заперечував геноцид вірменського народу, називаючи його «міжнародною брехнею», посилаючись на певні свідчення очевидців та архівні дані, за що був притягнутий до кримінальної відповідальності національними судами Швейцарії. Судом визнав, що соціальний і політичний контекст в умовах Швейцарії характеризується відсутністю напружених суспільних відносин щодо вірмен чи турків, відсутністю історичних фактів гонінь вірмен у Європі. Судові швейцарські інстанції вважали, що висловлювання позивача ображали гідність вірмен, заперечуючи геноцид вірменського, натомість ЄСПЛ дійшов висновку про відсутність підстав для кримінальної відповідальності позивача і відтак про наявність порушення статті 10 Конвенції.

Крім того, заяви відповідача не можна розглядати як такі, що зачіпають гідність членів вірменської громади настільки, що вимагають кримінального покарання у Швейцарії, адже Швейцарія не зобов'язана за міжнародним правом криміналізувати такі заяви. Відтак швейцарські суди засудили заявника за висловлення думки, яка розходила з усталеною у Швейцарії, а втручання у демократичне суспільство набуло серйозної форми кримінального засудження, хоча не мало необхідності в демократичному суспільстві.

3. **Намір автора** (Jersild проти Данії, № 15890/89, 23 вересня 1994 р., §§ 31-37)

Судом, розглядалася ситуація, що виникла внаслідок публікації газетою «Information», Данія, статті, в якій описувалися расистські настрої групи молодих людей, які називали себе «зелені куртки», з Остербро в Копенгагені. У світлі цієї статті редактори «Недільного тележурналу новин» вирішили зробити документальний фільм про «зелені куртки». Журналіст вступив у контакт із представниками цієї групи, запросивши трьох із них взяти участь у телевізійному інтерв'ю. Під час інтерв'ю троє членів зазначеної групи відпускали образливі і зневажливі зауваження на адресу іммігрантів та національних меншин у Данії. Унаслідок передачі проти журналіста було висунуто обвинувачення в пособництві і підбурюванні трьох молодих людей, він був засуджений до сплати штрафу. Журналіст звернувся до ЄСПЛ із заявою про неправомірність його обмеження у праві висловлювати думки.

Вирішуючи справу по суті, Суд указав, що його оцінка повинна враховувати манеру, в якій був підготовлений телевізійний сюжет про «зелені куртки», його зміст, контекст, в якому він вийшов в ефір, і цілі телевізійної програми. З огляду на зобов'язання, взяті на себе державами на підставі Конвенції ООН та інших міжнародних договорів щодо прийняття ефективних заходів для ліквідації всіх форм расової дискримінації, запобігання їх поширенню та боротьби з расистськими навчаннями і практикою, важливим аспектом аналізу Суду є оцінка того, наскільки сюжет, про який йдеться, якщо його розглядати цілком, об'єктивно сприяв пропаганді расистських поглядів та ідей.

Розглядаючи публікацію стосовно її змісту, ЄСПЛ відзначив, що ведучий почав програму зі згадки недавньої дискусії в суспільстві і виступів у пресі з приводу

расизму в Данії, запрошуючи тим самим глядача дивитися передачу під цим кутом зору. Далі він оголосив, що мета даної передачі полягає у тому, щоб торкнутися окремих аспектів проблеми расизму шляхом показу низки осіб, які дотримуються расистських поглядів, і опису їх способу мислення і соціального походження.

Немає підстав сумніватися в тому, що інтерв'ю виконали це завдання. Взятий у цілому, даний телевізійний сюжет об'єктивно не був схожий на матеріал, мета якого полягала в пропаганді расистських ідей і поглядів. Навпаки, у ньому, очевидно, проглядало прагнення за допомогою інтерв'ю виставити на загальний огляд, проаналізувати і пояснити поведінку саме цієї групи молодих людей, розчарованих та незадоволених своїм соціальним становищем, схильних до насильства, які вже мають судимості.

Таким чином, були порушені специфічні аспекти проблеми, яка вже тоді викликала велику стурбованість громадськості. Суд не переконав аргумент, підкреслений національними судами, що в телесюжеті не було зроблено спроб що-небудь протиставити вираженням у ньому екстремістським поглядам. Як представлення сюжету телевізійним ведучим, так і поведінка заявника під час інтерв'ю свідчать про те, що він чітко відмежувався від осіб, у яких беруть інтерв'ю. Наприклад, він охарактеризував їх як «групу екстремістсько налаштованої молоді», прихильників Ку-клукс-клану, згадавши при цьому кримінальне минуле деяких із них. Заявник також парирував окремі расистські заяви, нагадавши, наприклад, що є чорношкірі люди, які виконують важливу роботу. І, нарешті, не слід забувати, що взята у цілому, телезамальовка показувала, що расистські заяви були тільки частиною загальної антигромадської установки «зелених курток».

Репортажі, засновані на інтерв'ю, неважливо, відредагованих чи ні, є одним із найважливіших засобів, за допомогою яких преса може грати свою винятково важливу роль «сторожового пса суспільства». Покарання журналістів за сприяння у поширенні заяв, зроблених іншою особою в ході інтерв'ю, могло б серйозно перешкодити засобам масової інформації робити свій внесок в обговорення проблем, що становлять суспільний інтерес, якщо тільки не йдеться про особливо серйозні ситуації. У цьому відношенні Суд не сприйняв доводи Уряду про незначний розмір штрафу; єдине, що має значення, так це факт засудження журналіста. Більше того, ніхто не заперечує, що заявник під час підготовки телепередачі не переслідував расистських цілей.

З урахуванням вищевикладеного підстави, висунуті на підтримку засудження заявника та винесення обвинувального вироку, недостатні для того, щоб з усією переконливістю встановити, що втручання в здійснення права на свободу слова, яке мало місце, було «необхідним у демократичному суспільстві», а використані при цьому засоби були сумісні з поставленою законною метою захисту «репутації або прав інших осіб». Відповідно, це втручання призвело до порушення статті 10 Конвенції.

4. Роль і статус автора в суспільстві (Feret проти Бельгії, №15615/07, 16 липня 2009 р., § 63 і далі);

У період, що стосується обставин справи, заявник - голова політичної партії «Національний фронт», був членом бельгійської Палати представників. Брошури та плакати, які поширювала його партія під час виборчої кампанії, стали причиною скарг на розпалювання ненависті, дискримінації та насильства. Брошури описували об'єднання неєвропейських іммігрантів як злочинно-орієнтованих осіб, які бажають експлуатувати переваги від проживання в Бельгії, а також намагалися їх висміювати, що неминуче несло ризик виникнення почуттів недовіри, огиди чи навіть ненависті до іноземців.

За поданням прокурора заявник був позбавлений парламентського імунітету. Потім щодо нього, як автора та головного редактора образливих брошур та власника веб-сайту, було порушено кримінальну справу. Він був засуджений до 250 годин обов'язкових робіт та десяти місяців позбавлення волі умовно. Його також дискваліфікували терміном на десять років. Національні судові інстанції дійшли висновку, що образлива поведінка заявника була несумісною з парламентською діяльністю, а брошури містили вирази з явною та навмисною пропагандою дискримінації, сегрегації, ненависті або навіть насильства з мотивів раси, кольору шкіри або національного чи етнічного походження.

Розпалювання ненависті необов'язково має закликати до конкретних актів насильства чи інших злочинів, проте для влади достатньо образ, глузування або дифамації, націленої на певні групи населення, або пропаганди дискримінації, щоб віддати пріоритет боротьбі з висловлюваннями, які провокують ненависть, у випадках безвідповідального зловживання свободою вираження поглядів, що загрожують гідності людей або навіть їхній безпеці. Політичні висловлювання, що збуджують ненависть, засновану на релігійних, етнічних чи культурних забобонах, є загрозою для миру і політичної стабільності у демократичних країнах. Статус заявника як члена парламенту не можна розглядати у якості пом'якшувальних обставин. Для політиків, які висловлюються публічно дуже важливо уникати коментарів, які здатні заохочувати нетерпимість. Їхній обов'язок полягає у тому, щоб захищати демократію та її принципи, оскільки їх кінцевою метою є управління. Заохочення ізоляції іноземців Судом було визнано серйозним посяганням на їхні права, і будь-яка особа, включно з політиками, має виявляти особливу обережність. Брошури політичної партії поширювались у рамках виборчої кампанії з метою звернення до широкого кола виборців, тобто до всього населення. Політичні партії мають користуватися широкою свободою вираження думки для того, щоб мати можливість збирати голоси. За таких умов расистські та ксенофобські висловлювання у контексті виборчої кампанії сприяють розпалюванню ненависті та нетерпимості, а вплив такого роду висловлювань стає сильнішим та небезпечнішим. Політичні висловлювання вимагають високого ступеня захисту за допомогою парламентського імунітету та захисту від кримінального переслідування за висловлювання думки у парламенті. Політичні партії мають право захищати свої думки публічно, навіть якщо вони ображають, шокують чи турбують частину населення. Вони можуть

пропонувати вирішення проблем, пов'язаних з імміграцією, але, не провокуючи реакцій, несумісних із мирним соціальним кліматом, і не підриваючи довіру людей до демократичних інституцій.

5. Форма розповсюдження (Савва Терент'єв проти Росії, № 10692/09, 28 серпня 2018 р., §79; справа Delfi AS проти Естонії, згадана в §110; Стомахін проти Росії, № 52273/07, 9 травня 2018 р., §131; справа Jersid проти Данії, згадана в §§ 32, 33)

а) Витяг із судового рішення Савва Терент'єв проти Росії:

«79. Повертаючись до питання потенційного впливу оскаржуваного тексту, Суд пам'ятає, що він був опублікований у загальнодоступному Інтернет-блозі. Що стосується онлайн-публікацій, суд раніше постановив, що експресивна діяльність, створена користувачами в Інтернеті, забезпечує безпрецедентну платформу для здійснення свободи вираження поглядів. З огляду на його доступність і здатність зберігати та передавати величезні обсяги інформації, Інтернет відіграє важливу роль у покращенні доступу громадськості до новин та сприянні поширенню інформації в цілому. Крім того, вірно, що ризик заподіяння шкоди здійсненню та реалізації прав і свобод людини через вміст і комунікації в Інтернеті безперечно вищий, ніж той, який створює преса, оскільки незаконні висловлювання, включаючи мову ненависті та заклики до насильства, можуть поширюватися, як ніколи раніше, у всьому світі за лічені секунди, а іноді залишатися постійно доступними в Інтернеті. Водночас зрозуміло, що охоплення й, отже, потенційний вплив заяви, оприлюдненої в Інтернеті з невеликою читацькою аудиторією, безумовно, не є такими самими, як заява, опублікована на основних чи відвідуваних веб-сторінках. Тому для оцінки потенційного впливу інтернет-видання важливо визначити масштаби його охоплення для громадськості»;

б) Витяг із судового рішення Delfi проти Естонії:

«110. Суд передусім зазначає, що можливості, які Інтернет надає користувачам для самовираження через створюваний ними контент, служать унікальною платформою для реалізації ними права на свободу самовираження. Цей факт є незаперечним і Суд визнав його у своїх попередніх рішеннях. Однак поряд з цими перевагами існують також і певні ризики. Дифамаційні та інші висловлювання явно протиправного характеру, включаючи ворожі висловлювання і такі, що підбурюють до насильства, можуть, як ніколи раніше, поширюватися у світовому масштабі за лічені секунди, а інколи залишаються стійко присутніми в мережі Інтернет. Ці дві суперечливі реалії є центральним аспектом цієї справи. З огляду на необхідність захисту цінностей, які лежать в основі Конвенції, та однакової поваги до прав, гарантованих статтею 10 і 8 Конвенції, слід забезпечувати баланс, який зберігає суть обох прав. Отже, хоча Суд визнає можливість отримання завдяки Інтернету важливих переваг для реалізації права на свободу вираження поглядів, він бере до уваги й те, що притягнення до відповідальності за дифамаційні та іншого роду протиправні висловлювання має, у принципі, й далі залишатися ефективним засобом юридичного захисту в разі порушення особистих прав»;

в) Витяг із судового рішення Стомахін проти Росії:

«131. Суд також повторює, що потенційний вплив відповідного засобу вираження є важливим фактором у розгляді пропорційності втручання. У зв'язку з цим він зазначає, по-перше, що не видається, що під час подій, які розглядаються, заявник був публічною, відомою чи впливовою особою. Варто також відзначити, що оскаржувані заяви були надруковані в інформаційному бюлетені, який сам видавав, кількість примірників якого, як зазначив заявник і не заперечував Уряд, була дуже низькою. Ці копії були розповсюджені заявником особисто або через його знайомих на публічних заходах у Москві лише тим особам, які висловили свою зацікавленість. Таким чином, очевидно, що тираж спірного бюлетеня був незначним. Крім того, не можна сказати, що інкриміновані заяви були поширені у формі, яку неможливо було проігнорувати, або будь-яким іншим способом, який посилював повідомлення, яке вони передавали. Навпаки, зрозуміло, що вищезазначені фактори в цій справі значно зменшили потенційний вплив оскаржуваних заяв на права інших осіб, національну безпеку, громадську безпеку чи громадський порядок»;

г) Обставини справи Jersild проти Данії викладені вище. У контексті врахування форми розповсюдження національні суди Данії особливо зосереджували увагу на тому, що заявник (журналіст) взяв на себе ініціативу з підготовки сюжету про «зелені куртки», і що він не тільки заздалегідь знав зміст інтерв'ю, під час якого будуть з очевидністю поширені расистські заяви, але й сприяв таким заявам. Він відредагував телевізійну програму таким чином, щоб включити образливі твердження. Без його активної участі ці висловлювання не були б поширені серед широкого кола осіб аудиторії телеканалу, що забезпечило належні підстави для можливості обмеження поширення такої інформації.

З іншого боку, Суд відмітив, що журналіст почав програму з нагадування про дискусію у суспільстві та публічних виступів в пресі з приводу расизму в Данії, запрошуючи тим самим глядача подивитися програму саме під таким кутом. Потім він оголосив, що мета даної програми полягає у тому, щоб зачепити окремі аспекти проблеми расизму шляхом показу осіб, які дотримуються расистських поглядів. На думку Суду, інтерв'ю виконувало саме цю задачу. Телевізійний сюжет об'єктивно не був схожий на матеріал, метою якого була пропаганда расистських ідей і поглядів. Навпаки, метою інтерв'ю був намір публічно продемонструвати, проаналізувати та виставити на публічне обговорення поведінку групи молоді, яка мала підстави бути незадоволеною своїм суспільним положенням та схильних до насильства. Таким чином, телевізійний сюжет висвітлював специфічні проблеми, які викликали занепокоєння суспільства. Верховний Суд Данії визнав, що інформаційна цінність телевізійного інтерв'ю була недостатньою для того, щоб виправдати розповсюдження образливих висловлювань, проте ЄСПЛ не визнав, що журналіст чітко відмежував свою позицію від осіб, які давали інтерв'ю, коментував расистські висловлювання і продемонстрував, що расистські заяви були лише частиною загальної антисоціальної позиції «зелених курток».

6. Спосіб, у який були зроблені заяви, та їхня здатність – безпосередньо чи опосередковано – привести до шкідливих наслідків, зокрема неминучих (справа Perincek проти Швейцарії, згадана в §205; справа Савва Терентьев проти Росії, згадана в §§ 32,33)

а) Велика палата Європейського суду з прав людини 15 жовтня 2015 року винесла рішення у справі **Перінчек проти Швейцарії**, у якому визнала, що мало місце порушення права на свободу висловлювань, що гарантоване статтею 10 Європейської конвенції з прав людини.

Заявник Догу Перінчек був професором права та очільником Турецької робітничої партії, у 2005 році у Швейцарії він тричі публічно висловлювався щодо геноциду вірмен 1915 року, називаючи його «міжнародною брехнею», за що швейцарський суд присудив сплатити штраф, частина якого могла бути замінена на позбавлення волі й компенсацію за моральну шкоду Швейцарсько-вірменській асоціації.

Щодо стверджуваного порушення статті 10 Конвенції Суд спершу зазначив, що втручання у свободу слова, якими безсумнівно були накладення штрафу та засудження, було передбачене кримінальним законом. Основним питанням, яке мав дослідити Суд в цьому контекст, полягало в тому, чи був цей закон достатньо передбачуваний. Будучи доктором юридичних наук та звернувшись за юридичною порадою, заявник міг би передбачити, що події 1915 року підпадають під визначення геноциду в розумінні кримінального кодексу Швейцарії, а отже втручання базувалось на передбачуваному законі.

Суд також розглянув мету втручання у свободу слова заявника, зокрема, чи сприяло воно «попередженню масових заворушень», чи здійснювалось для «захисту прав інших осіб». Суд не знайшов доказів того, що в умовах, в яких заявник проголосив свої промови, такі його дії могли спричинити масові заворушення, а також зауважив відсутність свідчень, що серйозна напруженість могла бути вивільнена і спричинити зіткнення між вірменською та турецькою спільнотами в Швейцарії. Водночас, заперечення факту геноциду, на думку Суду, посягало як на ідентичність, так і на гідність вірмен, що є нащадками жертв геноциду, а тому втручання в свободу вираження поглядів заявника переслідувало законну мету.

Вирішуючи питання необхідності обмеження права заявника у демократичному суспільстві, Європейський суд взяв до уваги не лише позиції заявника та уряду, а й низки третіх сторін у справі, включно з урядами окремих держав, які надали свої міркування. Врешті, Суд виніс рішення, що обмеження, накладені на заявника не задовольняють умову необхідності у демократичному суспільстві, адже його твердження стосувались питання публічного інтересу, не закликали до ненависті чи нетерпимості, а контекст, у якому вони були зроблені, не був позначений підвищеною напругою або особливим історичним підтекстом.

Крім того, Суд відзначив непропорційність покарання за висловлювання, адже твердження заявника не можуть розцінюватись як такі, що впливають на гідність

членів вірменської спільноти до такої міри, що належить застосовувати кримінальну відповідальність (з можливістю позбавлення волі). Тим паче, враховуючи, що Швейцарія не має міжнародних зобов'язань з криміналізації таких тверджень, а національний суд вказував, що таке покарання обумовлене «висловленням думки, що є відмінною від тієї, що встановлена в країні». На цих підставах суд визнав порушення статті 10 Конвенції.

Проте не всі судді погодились з таким рішенням. Зокрема, частина суддів у своїй окремій думці зауважили на важливості питання геноциду для вірменського народу, його самоідентифікації. При цьому, у випадку відсутності загального консенсусу щодо визнання подій 1915 року геноцидом, про що зауважував Європейський суд, свобода розсуду держави стає особливо значущою, а те, що Швейцарія не є стороною міжнародних актів про криміналізацію злочинів геноциду аж ніяк не заважає державі самостійно встановлювати кримінальну відповідальність за подібні порушення.

б) У рішенні Палати у справі Савва Терент'єв проти Росії (Savva Terentyev v. Russia, №10692/09) від 24 серпня 2018 Європейський суд з прав людини одноголосно постановив, що було порушення статті 10 (свобода вираження поглядів) Європейської конвенції з прав людини.

Справа стосувалася засудження заявника за розпалювання ненависті після публікації образ щодо співробітників поліції в коментарях до блогу. Суд, зокрема, встановив, що попри те, що Терент'єв використовував образливі і шокуючі висловлення, цього не було достатньо для виправдання втручання в його право на свободу вираження поглядів. ЄСПЛ наголосив, що національні суди повинні були звернути увагу на загальний контекст його коментарів. І вважати його провокаційною спробою висловити свій гнів через те, що він сприймав як втручання поліції, а не фактичним заклик до фізичного насильства над правоохоронцями.

Заявник, Савва Сергійович Терент'єв, є громадянином Росії, народився у 1985 році і проживає в Австрії, м. Штайермарк. У лютому 2007 року російська поліція здійснила рейд в офіси газети в Республіці Комі. Після цього неурядова організація, Меморіальна комісія з прав людини в Комі («Меморіал»), оприлюднила прес-реліз, в якому критикували дії поліції, пов'язуючи їх з кампанією місцевих виборів. Вона також зазначила, що газета підтримала політичного діяча, який перебував у конфлікті з місцевою владою, та засуджувала грубі дії поліції. Того ж дня керівник організації опублікував прес-реліз на своєму блозі, під яким з'явилося 3 коментарі. В одному з коментарів йшлося про те, що поліція, будучи *«вірними собаками режиму»*, залишалася репресивним інструментом в руках тих, хто має владу.

Один із знайомих пана Терент'єва, блогер і журналіст, також писав про інцидент у своєму блозі, заявивши, що поліція *«отримала наказ для боротьби з політичною опозицією»*. Пан Терент'єв, прочитавши вищенаведені матеріали, у свою чергу написав коментар під блогем свого знайомого із заголовком *«Ненавижу ментів, сиуконів»*. Він писав, що співробітниками

поліції ставали лише *«найтупіші і найменш освічені представники тваринного світу»*, яких варто було б *«церемоніально спалювати на головній площі у печі «як у Аушвіці»*.

У березні 2007 року прокуратура порушила проти заявника справу за публічні дії, спрямовані на розпалювання ворожнечі до групи осіб, на підставі приналежності до будь-якої соціальної групи. У суді заявник стверджував, що коментарі були його емоційною і спонтанною реакцією на прес-реліз про обшуки регіональної газети. Він підкреслив відмінність між чесними поліцейськими та нечесними «поліцейськими» і заявив, що згадка про Аушвіц була перебільшенням. Заявник попросив вибачення у колишніх в'язнів нацистських концтаборів і «чесних» співробітників поліції, які відчували себе ображеними його висловлюваннями.

Суд першої інстанції визнав заявника винним на підставі Кримінального кодексу РФ за «публічні дії, спрямовані на розпалювання ненависті, ворожнечі та приниження гідності групи осіб за ознакою приналежності до певної соціальної групи», та засудив пана Терентьєва до одного року ув'язнення. 19 серпня 2008 року Верховний суд Республіки Комі відхилив апеляцію заявника і залишив рішення першої інстанції без змін. Заявник оскаржував вирок, аргументуючи, що суд навмисно занадто розширив поняття «соціальної групи», щоб охопити працівників поліції, а також не показав, що його коментар дійсно ніс небезпеку в суспільстві. Суд Терентьєву відхилив скаргу, вказуючи, що висновки суду першої інстанції щодо визначення «соціальної групи» були об'єктивними, та зазначив, що коментар заявника є не критикою органів правопорядку, а публічно закликає до насильства над працівниками поліції.

Ключовим питанням у справі було те, чи можна розглядати оскаржуваний коментар як пропаганду насильства, ненависті або нетерпимості. Зокрема суд зазначав, що **вирішальним має бути не аналіз використаних у публікації фраз, а ретельне вивчення контексту. Саме він має визначити розмежування між шокуючою і образливою мовою**, що охороняється статтею 10 Конвенції, та висловлюваннями, які закликають до ненависті. Відтак, аналізуючи контекст публікації, Суд дійшов висновку, що коментарі заявника були свідченням громадського занепокоєння та різкої критики ситуації у російській поліції.

Стосовно використання заявником посилання на Аушвіц ЄСПЛ зазначив: попри те, що тон висловлювання було ворожим, його не можна тлумачити як заклик до «фізичного винищення працівників поліції звичайними людьми». Радше варто сприймати його як провокаційну метафору. До того ж, Європейський суд звернув увагу, що хоч коментар і був доступний онлайн протягом місяця, він привернув мало уваги громадськості та не спричинив будь-яких зіткнень або заворушень. Суд наголосив, що у справі **немає жодних вказівок**, що заявник опублікував свій коментар на фоні загальної напруженої ситуації з безпекою в регіоні. Також, немає свідчень, що були якісь сутички чи антиполіцейські заворушення, або що існувала атмосфера ворожості, або будь-які конкретні інші обставини, на тлі яких висловлені твердження Терентьєва могли б спричинити неминучі

протиправні дії проти поліції і піддавати офіцерів реальній загрозі фізичного насильства.

Отже, не задовольнивши критерії, встановлені Судом для визначення коментарів як підбурювання до ненависті та ворожнечі, ЄСПЛ встановив порушення права пана Терентьева, передбаченого ст. 10 Конвенції.

7. Характер і розмір аудиторії (Vejdeland та інші проти Швеції, № 1813/07, 9 лютого 2012 р., §§ 51-58; Lilliendahl проти Ісландії, № 29297/18, 11 червня 2020 р., §§ 38, 39);

а) У справі *Vejdeland та інші проти Швеції* розглядалось засудження заявників за розповсюдження у старших класах середньої школи близько 100 листівок, котрі суд вважав гомофобними. Заявники розповсюджували листівки через організацію під назвою «Національна молодь», залишаючи листівки у шафах учнів. В листівках містилися ствердження, що гомосексуальність є «девіантною сексуальною схильністю» та «має руйнівний ефект для моральних основ суспільства», є причиною розповсюдження ВІЛу та СНІДу. Заявники зазначали, що вони не бажали образити гомосексуалістів як групу, а намагались покласти початок дискусії щодо об'єктивності освіти у шведських школах. Суд встановив, що зазначені формулювання являють собою серйозні упереджені звинувачення, хоча і не містили закликів до насильства, а молоді люди, у шафках яких були залишені листівки, не мали можливості відмовитися від їх прийняття, а тому листівки були нав'язані учням. Крім того, розповсюдження листівок відбувалось у школі, яку жоден із заявників не відвідував і до якої розповсюджені не мали вільного доступу.

ЄСПЧ підкреслив, що дискримінація, заснована на сексуальній орієнтації, є так само небезпечною, як і дискримінація, заснована на етнічній приналежності чи кольорі шкіри. Суд прийшов висновку, що вимоги ст. 10 порушені не були, оскільки втручання у свободи самовираження заявників могло обґрунтовано розглядатися шведською владою як необхідне у демократичному суспільстві для захисту репутації та прав інших осіб.

б) У справі *Lilliendahl проти Ісландії* розглядалась ситуація щодо вираження поглядів представником громадськості, який поширював «серйозні, дуже образливі та упереджені» коментарі до статті онлайн-новин з приводу посилення освіти та консультування в початкових і середніх школах Ісландії з питань, що стосуються тих, хто ідентифікує себе як гомосексуалів, бісексуалів або трансгендерів. Суд визнав, що використання термінів *kynvilla* (принизливе слово для гомосексуалів, буквально «сексуальне відхилення») і *kynvillingar* (буквально «сексуальні девіанти») для опису гомосексуальних осіб, особливо в поєднанні з явним вираженням огиди, робить коментарі заявника такими, що пропагують нетерпимість і ненависть до гомосексуальних осіб є проявом мови ворожнечі. Спосіб подання коментарів не змінює такого висновку, враховуючи серйозність коментарів, спрямованих на вразливі групи чи особи, навіть не зважаючи на те, що заявник і висловив їх публічно, але у статусі представника широкої

громадськості без використання більш помітної трибуни, яка б могла охопити широку аудиторію.

Суд визнав, що коментарі заявника, які були зроблені публічно, були «серйозними, дуже образливими та упередженими», і що захист певних груп від таких нападів для забезпечення користування ними своїми правами людини нарівні з іншими є сумісним з національною демократичною традицією. Він також аргументував це тим, що коментарі мали незначне відношення до критики рішення муніципальної ради, а що їхній упереджений зміст жодним чином не був необхідним для участі заявника в поточному громадському обговоренні. Таким чином, він встановив, що інтереси приватного життя, які розглядалися у цій справі, переважали свободу вираження поглядів заявника за обставин справи

8. Характеристики цільової групи, наприклад, її розмір, ступінь однорідності, її особлива вразливість або історія стигматизації, а також її положення щодо суспільства загалом (справа Будінова та Чапразова проти Болгарії, згадана в § 63).

Справа Будінова та Чапразова проти Болгарії стосувалася скарги за статтями 8 та 14 Конвенції про те, що болгарський суд відхилив позов, поданий заявниками – громадянами Болгарії ромського етнічного походження – відповідно до антидискримінаційного законодавства, згідно з яким вони вимагали судового наказу проти відомого журналіста та політика за низку публічних заяв, у яких він грубо негативно ставився до ромів у Болгарії (*«геноцид, вчинений групою циган»*, *«циганський терор над болгарами»*, *«циганський терор у Болгарії»*, *«циганські банди, мародери»*, *«нахабство цього демонстративного циганського бандитизму»*, *«гігантський геноцид болгарської нації»* тощо).

Заяви відповідача були визнані навмисно сформульованими у підбурювальних виразах, явно прагнули зобразити ромів у Болгарії як винятково схильних до злочинів і розпусти. Заяви були систематичними та характеризувались надзвичайною жорстокістю. Загальна суть висловлювань полягала, по суті, в тому, що роми є аморальними соціальними паразитами, які зловживають своїми правами, живуть за рахунок болгарської більшості, безперешкодно піддають цю більшість систематичному насильству та злочинам і мають на меті захопити країну. Безсумнівно, що це було крайнім негативним стереотипом, спрямованим на паплюження ромів у Болгарії та розпалювання упередженого ставлення та ненависті до них.

З огляду на численні канали комунікації, якими користувався відповідач – телевізійні та радіопрограми, публічні виступи, книга та часте повторення його основного повідомлення, особливо напередодні парламентських виборів у червні 2005 року, охопили широку аудиторію. Більше того, його палка антиромська позиція становила основний компонент політичного послання його партії.

Питання в цій справі полягало в тому, чи можна розглядати негативні публічні заяви про соціальну групу як такі, що впливають на «приватне життя» окремих

членів цієї групи до такої міри, що спричиняє застосування статті 8 Конвенції по відношенню до них.

Суд визнав, що в таких справах, як ця, коли йдеться про те, що публічна заява про соціальну або етнічну групу вплинула на «приватне життя» її членів у значенні статті 8 Конвенції, до важливих факторів для прийняття рішення про те, чи є таке твердження, належать, але не обов'язково обмежуються, наступне:

(а) характеристики групи (наприклад, її розмір, ступінь її однорідності, її особливу вразливість або історію стигматизації та її позицію *по відношенню до суспільства в цілому*);

(b) точний зміст негативних висловлювань щодо групи (зокрема, ступінь, до якого вони можуть передати негативний стереотип про групу в цілому, і конкретний зміст цього стереотипу);

(с) форма та контекст, у якому були зроблені заяви, їх охоплення (що може залежати від того, де та як вони були зроблені), позиція та статус їх автора, а також ступінь, до якого вони можуть вважатися такими, що вплинули на основний аспект ідентичності та гідності групи.

Не можна сказати, що один фактор незмінно має пріоритет; саме взаємодія між усіма ними призводить до остаточного висновку щодо того, чи було досягнуто «певного рівня» або «порогу суворості». Загальний контекст кожної справи – зокрема соціальний і політичний клімат, який панував у той час, коли були зроблені заяви – також може бути важливим фактором.

З огляду на всі ці фактори, Суд визнав, що заяви відповідача, на які скаржилися заявники могли мати достатній вплив на почуття ідентичності ромів у Болгарії, на почуття власної гідності та самовпевненості окремих ромів там, щоб досягти «певного рівня» або «порогу суворості» і, таким чином, вплинув на «приватне життя» заявників.

Висновок:

Рабатський тест і чинники ЄСПЛ взаємодоповнюють один одного: перший акцентує на оцінці небезпеки висловлювання, другий – на балансі між свободою слова та захистом прав.

Наприклад, у справі *Feret v Belgium* (2009) ЄСПЛ визнав, що антимігрантські висловлювання політика перевищували допустимі межі через їхній дискримінаційний зміст і суспільний контекст, що збігається з критеріями Рабатського тесту.

У Загальнополітичній рекомендації ЄКРН № 15: протидія мові ворожнечі для оцінки ризику мови ворожнечі пропонуються такі чинники:

- 1. Контекст, у якому використовується мова ворожнечі (зокрема, чи існують вже серйозні напруження в суспільстві, з якими пов'язана ця мова ворожнечі).**

Коментар:

Це означає аналіз умов, за яких з'являється мова ворожнечі, і того, як вона взаємодіє з вже наявними суспільними напруженнями, посилюючи їх або чи стаючи їхнім відображенням. Мова ворожнечі може виступати каталізатором, що підсилює соціальні напруження, провокує насильство або погіршує ситуацію. У такому випадку контекст – це не просто фон, а активний елемент, який визначає силу впливу такої мови.

- 2. Здатність особи, яка використовує мову ворожнечі, впливати на інших осіб (скажімо, завдяки тому, що ця особа є політичним, релігійним або громадським діячем).**

Коментар:

Це характеристика, яка описує, наскільки особа, що використовує мову ворожнечі, може ефективно впливати на інших завдяки своєму суспільному становищу, авторитету чи доступу до ресурсів. Чим вищий статус такої особи, тим більша ймовірність, що її слова не лише дійдуть до аудиторії, а й спровокують реальні дії чи посилять ворожнечу в суспільстві. Наприклад, політичний діяч може використовувати мову ворожнечі для мобілізації своїх прихильників проти певної групи, релігійний лідер може виправдовувати дискримінацію, посилаючись на догми чи традиції, що сприймається як авторитетне твердження його послідовниками, а громадський діяч, наприклад, блогер, активіст чи журналіст, може впливати на широку аудиторію завдяки своїй харизмі чи медійній присутності.

- 3. Природа й сила конкретного висловлювання (наприклад, чи є воно провокаційним і безпосереднім, чи містить неправдиву інформацію, негативні стереотипи і стигматизацію або інші засоби спонукування до актів насильства, залякування, ворожнечі чи дискримінації).**

Коментар:

Це оцінка сутності, інтенсивності та потенційних наслідків конкретного висловлювання з акцентом на те, як його зміст і форма можуть спонукати до насильства, залякування, ворожнечі чи дискримінації. Наприклад, висловлювання «ця група – злочинці, їх треба позбутися» є провокаційним, безпосереднім, містить стереотип і може спонукати до насильства, тоді як більш завуальоване «вони завжди брешуть» відтворює стереотип, але менш прямо закликає до дій.

- 4. Контекст конкретних висловлювань (є вони поодиноким випадком чи повторюваним і чи можна вважати, що вони врівноважуються іншими заявами тієї самої або іншої особи, особливо в ході дебатів).**

Коментар:

Це питання аналізу умов, за яких зроблено висловлювання, його частоти (одноразове чи систематичне) та того, чи можуть інші заяви (від того ж автора чи інших осіб) зменшити його вплив чи змінити його сприйняття, особливо під час динамічного обміну думками, як-то дебати. Наприклад, одноразове образливе висловлювання в дебатах, яке одразу спростовується опонентом, може мати меншу вагу, ніж повторювані заяви без контраргументів, що поступово здатні формувати ставлення аудиторії.

5. Використовуваний засіб інформації (чи дозволяє він негайну реакцію аудиторії, як-от на «живому» заході).

Коментар:

Це характеристика способу поширення інформації (медіа, платформи спільного доступу, соціальні мережі тощо), яка визначає, чи може аудиторія реагувати на висловлювання миттєво і безпосередньо, як це відбувається під час «живих» подій. Наприклад, виступ на мітингу чи стрім у соціальних мережах дозволяють негайну реакцію, тоді як стаття в журналі чи записане відео – ні, бо відгук відкладений у часі. Цей аспект важливий, зокрема для оцінки того, наскільки швидко висловлювання може мобілізувати людей чи викликати ескалацію.

6. Характеристики аудиторії (чи є вона здатною та схильною, або чи може бути спонуканою, до участі в актах насильства, залякування, ворожнечі чи дискримінації).

Коментар:

Це питання аналізу особливостей аудиторії, який визначає, чи має вона можливості (здатність), внутрішню готовність (схильність) або вразливість до зовнішнього впливу для вчинення насильства, залякування, ворожнечі чи дискримінації у відповідь на висловлювання. Наприклад, натовп розлючених людей із сильними упередженнями на мітингу може бути одночасно здатним і схильним до насильства, тоді як спокійна, незацікавлена аудиторія в Інтернеті може бути підбурена за певних умов.

ЗАГАЛЬНИЙ КОМЕНТАР

Хоча традиційні оцінки мови ворожнечі зосереджені на змісті, намірі та контексті твердження, дедалі важливіше враховувати роль алгоритмічного посилення в цифровій екосистемі. Сучасні платформи соціальних мереж не є пасивними провідниками; їхні алгоритми активно формують видимість та охоплення контенту на основі показників залученості, часто надаючи пріоритет матеріалам, які викликають сильні емоційні реакції, включаючи обурення, страх або ворожість. Ця динаміка означає, що навіть маргінальна або крайня мова ворожнечі може бути посилена до масової аудиторії, сприяючи нормалізації нетерпимості, підбурювання до дискримінації та шкоди в реальному світі.

Рекомендація № 15 (2022) ЄКРН Ради Європи щодо загальної політики визнає цей зсув, підкреслюючи відповідальність платформ та регуляторів за вирішення

питання про те, як алгоритмічні структури сприяють поширенню мови ворожнечі. Аналогічно, Закон ЄС про цифрові послуги запроваджує зобов'язання для платформ оцінювати та пом'якшувати системні ризики, створювані рекомендаційними системами. Зокрема, Спеціальний доповідач ООН з питань свободи думки та вираження поглядів попередив, що непрозорі алгоритми можуть посилювати дискримінацію та підривати права людини, закликаючи до прозорості, підзвітності та оцінки впливу.

Таким чином, окрім застосування Рабатського порогового тесту та критеріїв ЄСПЛ, системи моніторингу мови ворожнечі повинні також враховувати, чи алгоритми платформ непропорційно посилюють певні наративи, особливо ті, що спрямовані на вразливі групи. Ця перспектива є важливою для побудови комплексного та перспективного підходу до боротьби з мовою ворожнечі, який відображає як зміст, так і архітектуру її поширення.